

poze 6

JUNI/JULI 2016

5 EURO

Architectuur &
Grote Culturele Prijs van
Drenthe

Culturele evolutie

Genius Loci

Woningbouw

Architectuur van een hengel

Architect en burgemeester

Torentje van opa

Natuur en energie

Twee jaar prijswinnaar

Peat, Forests, Heather and
the Identity of the Drent

Ter Verpoosing

ISSN 2468-340X

Dit

Architectuur is het thema van deze Poze. De winnaar van de **Grote Culturele Prijs van Drenthe 2016** is architect **Cor Kalfsbeek**. (www.corkalfsbeek.nl en www.provincie.drenthe.nl) Deze prijstoekenning is een mooie brug van literatuur naar architectuur en ruimtelijke ordening. Op het omslag is een deel van zijn woonhuis te zien. In 2014 mocht ik de **Grote Culturele Prijs van Drenthe** in ontvangst nemen voor mijn gehele oeuvre; als schrijver, fotograaf, filmer, recensent en uitgever van diverse boeken. Sinds januari 2016 komt *Poze* daarbij; particulier literair tijdschrift. Vrijwel al mijn werk is als pdf te downloaden via www.gerardstout.nl en via de Koninklijke Bibliotheek (www.kb.nl). Ik feliciteer mijn opvolger in dit culturele circuit.

En verder

Anna Dijk, architect in Londen, maakt een verbinding tussen Drenthe en de rest van de wereld. Talent zoekt een eigen weg, over grenzen.

Ivor Osgerby Bishop zet enkele randvoorwaarden voor effectieve architectuur op een rij. De schrijver van avonturenromans heeft een eigenzinnige kijk op de inrichting van de maatschappij. In zijn boeken *The Ashurst Heritage* en *The Heritage Goes East* doet hij daar verslag van.

In *Genius Loci* schets ik in een kort verhaal overwegingen van architect en schrijver. Wie heeft eeuwigheidswaarde? **Steeff F. Steeneken**, bioloog en zoon van ir. Stephanus Franciscus Steeneken (1915-1985), brengt zijn vader in herinnering. Ir. Stephanus Franciscus Steeneken (1915-1986), van de Delftse School, richtte met Jacob Dirk Nieman in 1949 gezamenlijk het *Architectenbureau Nieman en Steeneken* op, gevestigd aan de Brink 42 in Assen. Het bureau kreeg regionale bekendheid vanwege hun aandeel in de vormgeving van scholen, woningen, overheidsgebouwen en kantoorgebouwen in Drenthe. In 1975 ging Nieman met pensioen en Steeneken in 1981. Het bureau ging onder wisselende samenstellingen van opvolgers verder tot het uiteindelijk in 2003 de naam Axes Architecten kreeg. Foto's van vroege scheppingen laten zien hoe zijn vader mede beeldbepalend is geweest in Drenthe. Sommige bouwwerken staan op de Monumentenlijst. U kunt zelf – met de zwarte roodstaart – op zoek gaan naar wat overgebleven is van het werk van deze architect.

Woningbouw aan de Eendrachtstraat in Erica. Mijn jeugd in de wederopbouw.

Anna Dijk schetst de architectuur van een vishengel, ruim voor ze in Delft Bouwkunde studeerde.

Architecten maken soms ruzie, zo ook bij de restauratie van de *Peizer Dorpskerk*. Een hoofdstuk uit het gelijknamige boek van **Piet Kodde**. Uitgave van Ter Verpoozing.

Han Dijk (mail@posad.nl) is directeur/stedenbouwkundig ontwerper van Posad spatial strategies. Hij geeft vanuit Den Haag antwoorden op vragen over stedenbouw, landschap en energie. (www.posad.nl en www.energy.posad.nl)

Ik hoorde hooggeleerde mopperaars over architectuur. Komt u bekend voor, vermoed ik.

De laatste pagina's van deze *Poze* kijk ik terug op de toekenning van de **Grote Culturele Prijs van Drenthe** in 2014. U leest enkele fragmenten uit *Goof Petreaus, kroniek 2015* waarin ik wederwaardigheden vanuit diverse invalshoeken belicht. Veel verhalen uit dit boek zijn op YouTube te beluisteren via mijn website.

Literatuur gaat niet in z'n eentje haar gang. Ik geef eigen werk uit en steeds meer zielenroerselen van anderen. Een selectie vindt u op de laatste pagina's.

Flip Drukker, kunstenaar te Groningen, las mijn verzameld werk en maakte een kunstwerk. *Lot 19*. Een treffende samenvatting en een nieuwsgierigmakend overzicht van mijn literatuur. Het kruis hangt bij ons achter de voordeur.

En nog verder

De volgende *Poze* verschijnt in augustus. Ik kijk uit naar een bijdrage van **Walter Schönau** – Nederlands Germanist en emeritus hoogleraar Moderne Duitse Letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen – die zijn licht laat schijnen op *Der Erlkönig*. Ook aandacht voor literatuur in minderheidstalen, met een beschouwing over *Waor roet en blommen wortel schiet in 't veld. Geschiedenis van de Drentse literatuur 1945-2015* van **Henk Nijkeuter**. Veel noten en kritische vragen over schrijverij in het Nedersaksisch. **Ivor Osgerby Bishop** start een serie over betere vormen van democratie. Voorpublicatie van *Wederopbouw in Drenthe* (Dit boek van **Cynthia Thé** verschijnt in het najaar bij Ter Verpoozing.)

Eerdere winnaars Grote Culturele Prijs van Drenthe

Gerard Stout (2014), Alfred Hafkenscheid (2012), Albert Rademaker (2010), Sjoerd Wagenaar (2007), Henk Nijkeuter (2004), Beeldentuin de Hullu (2001), Wil ter Horst (1999), Wim Stoppelenburg (1998), Het Drentse Boek (1997) De Grote Culturele prijs, die voor het eerst in 1955 is uitgereikt, wordt sinds 2010 één keer in de twee jaar toegekend aan een persoon of instelling die zich in Drenthe op cultureel terrein op een bijzondere manier weet te onderscheiden. Het Drentse publiek kon tot november 2015 kandidaten aandragen.

De culturele evolutie van thuis

Architectuur vanuit Londen bekeken. Overeenkomsten en verschillen tussen Drenthe en de rest van de wereld. De frisse blik van een ervaringsdeskundige.

Anna Dijk
architect te Londen

Door het kleine vliegtuigraam kijk ik naar het groene landschap onder ons. Vanuit de lucht probeer ik het punt van vertrek – Drenthe – te vergelijken met onze bestemming – de Britse countryside. Ze hebben ogenschijnlijk best wat overeenkomsten. Groen en rustiek, open en gesloten tegelijk. Ik denk terug aan het Drenthe van mijn jeugd. Fietsen door de weilanden, kronkelige eiken en lammetjes in de lente. We wandelden over de hei en visten met opa in het Eelder diepje of de Drentse Aa. Ik denk aan de lage boerderijen tussen de bomen met kleine ramen en rieten daken. Ik herinner me ook de lelijke nieuwbouw in de grotere dorpen. Veel mensen keuren de architectuur van hun vorige generatie af en kijken liever een paar decennia terug. Misschien vinden mijn kinderen het dus wel weer mooi.

Ook het Engelse platteland is rustiek en doet ouderwets aan. Stenen muurtjes tussen glooiende weides met grote oude bomen. Ook hier veel eiken en waterstroompjes. Hier hebben ze nog forellen. Het Engelse platteland, en dan met name het landschap van Zuidoost-Engeland rondom Londen, is in vergelijking met Drenthe relatief welvarend. De metropool trekt veel mensen met haar onderwijsinstellingen, bedrijven, cultuur, wetenschappelijke instellingen en stedelijke *vibes*. De economische voorspoed straalt uit naar haar omgeving en veel stedelingen wonen buiten en forenzen via volgepakte treinverbindingen de stad in. Agrarische functies zijn in de laatste decennia afgenomen en hebben plaatsgemaakt voor recreatieboerderijen en organische landbouw, waarvan de producten voor hoge prijzen op de Londense markten verschijnen.

Ik ga graag wandelen of ‘glampen’ in de glooiende heuvels van het Engelse land. De Britse traditie staat het toe om via publieke wandelpaden over alle landgoederen te wandelen, zodat je zowel de natuur als de villa’s, boerderijen en Engelse tuinen ongestoord kunt bewonderen.

Drenthe ontbreekt het aan grote steden om een diversiteit aan mensen aan te trekken en te behouden. Ik denk terug aan de uitreiking van de Grote Culturele Prijs van Drenthe in 2014. Aan de nadruk die werd gelegd op het wegtrekkend talent

uit de regio. De pijnlijke toespraak van de actrice uit Amsterdam die vertelde dat ze niet vaak vertelt dat ze uit Drenthe komt, omdat ze in Amsterdam als plattelandstrien weggezet zou worden. Ik mag niet oordelen, want ik ben zelf ook vertrokken. Na mijn schooltijd in Groningen vertrok ik naar Delft voor mijn studie Bouwkunde. Als je verder wilt leren aan een hogeschool of universiteit, moet je buiten de regio treden. Als je in een grote productie wilt acteren of nieuwsgierig bent naar de wereld. De wereld komt niet naar Drenthe. Het vliegtuig stuitert even als het landt op het kleine vliegveld van Southend tussen de landerijen en dorpen. T’is net Eelde.

Ik zit ondertussen in de trein en kijk uit het raam naar een glooiend landschap met kleine huisjes. Naast de mooie Victoriaanse en Edwardiaanse landgoederen bestaan de dorpen in Engeland uit rijtjeshuizen in een uniforme country cottage bouwstijl, wat bijdraagt aan het rustieke karakter van het landschap. Engeland is conservatief in haar woningbouw, resulterend in een woningvoorraad die in een historiserende stijl is gebouwd, maar eerder nog daadwerkelijk oud is: slecht geïsoleerde huizen met enkelsteense muren, enkelglazige ramen

en bijbehorende hoge gasrekeningen en schimmel in de muren van de slaapkamers. Tijdens mijn studie in Delft heb ik een afkeer ontwikkeld van conservatieve bouw. Ik leerde er conceptueel en 'out-of-the-box' te denken. Innovatie staat altijd vooraan op de TU Delft, iets waar ik nog altijd een grote bewondering voor heb. In die tijd hield ik van ons door de mens gemaakte landschap, van de lege polders – meters onder het zeeniveau, met lange dijken en scheefgewaaide bomen. Van de spanning die ontstaat bij het naar de hand zetten van de natuur. Ik studeerde af op een grote bewoonbare waterkering in een poging deze spanning vorm te geven en te vieren.

Ik denk aan mijn werk van morgen. Aan de internationale corporate architectuur die we maken op het kantoor in Covent Garden. Zou zoiets ooit in Drenthe gebouwd worden? Met vier man ontwerpen we zeven middelgrote kantoorgebouwen in Shanghai. Ze worden allemaal min of meer hetzelfde, maar *nét* anders. Onze opdrachtgever, een Chinese projectontwikkelaar, navigeert het ontwerp tussen zijn marketingteam, dat alleen kijkt naar de verkoopbaarheid van de kantoren, en de lokale overheidsofficials die allemaal hun autoriteit willen laten gelden. Vanuit ons kantoor in Londen navigeren wij het ontwerp vervolgens weer tussen de wensen van de Chinese opdrachtgever en de hoofdontwerpers in het hoofdkwartier in New York. Een soort democratisch ontwerpproces waarbij ieder onderdeel van het gebouw een saus van *'International Class A office building'* krijgt. Het resultaat is dat het ontwerp weinig authenticiteit heeft en niemands visie met zich mee brengt. Een soort eenheidsworstarchitectuur, die in iedere Chinese stad gebouwd zou kunnen zijn, of zelfs iedere andere Aziatische of Amerikaanse grote stad – precies zoals gewenst. De architectuur volgt een voortdurend zelf-refererend model van stedelijk succes. In Europa vind je deze vorm van internationale architectuur nog wel in Londen's financiële centrum Canary Wharf, en zelfs hier en daar op de Zuid-As in Amsterdam, maar het heeft niets te zoeken in Peize of Assen.

Tja, wegtrekkend talent... Ik denk met veel plezier terug aan mijn jeugd in Drenthe. Met name de natuur vormt nog altijd een sterke basis in mijn gevoels- en gedachteleven. Het duurde zo'n vier jaar voordat mijn zintuigen zich hadden aangepast aan de stedelijke omgeving van de metropool.

Mijn huidige woonplaats in Camden Town is behoorlijk intens, met haar sirenes, toeristen en nachtleven met *pints of pale ale*. De hoeveelheid mensen op straat om tussendoor te navigeren, het eeuwige geluid van auto's en bussen, het gebrek aan seizoenen. Als ik terugvlieg voor een weekend bij mijn ouders en in Eelde uit het vliegtuig stap, ruik ik allereerst de gier in de wind. Dan hoor ik de vogels, en vervolgens niets. Dan hoor ik voornamelijk mijn eigen hoofd.

Als iemand me in Engeland vraagt waar ik vandaan kom, zijn ze meestal enthousiast te horen dat ik Nederlandse ben. Mensen houden van Nederlanders. Altijd lol mee te beleven. Ik houd meestal een kort pleidooi voor Groningen stad, waar ik mijn tienertijd grotendeels doorbracht – in mijn beleving nog altijd de mooiste stad ter wereld. Een enkeling kent het, maar voor de meeste mensen blijft Nederland synoniem voor wiet, wallen, tulpen en het Rijksmuseum.

Ik heb best eens overwogen om terug te keren naar Drenthe en haar rustige landschap met bos en heide, naar een van de kleine boerderijtjes met een rieten dak, maar van de stilte ben ik bang geworden. Twee bussen per uur in plaats van iedere vier minuten. Te veel sociale controle in een dorpscultuur en weinig diversiteit. Waar vind ik een inspirerende lezing, tentoonstelling, concert of cursus? Waar kan ik werken en maken ze daar dan regionale architectuur? Zo ja – is dat interessant? Ik moet denken aan een gesprek dat ik anderhalf jaar geleden voerde met twee heren uit de provincie Groningen, op een tuinenreis in de Engelse streek Cotswold. Ze vonden dat alles in historische stijl gebouwd moest worden, volledig coherent met de bouwstijl van de naburige gebouwen. De schaarse nieuwbouw ter plaatse, opgetrokken in lichtbeige lokale kalksteen kon hun ten zeerste behagen. Boven glazen rode wijn en het diner wonden zij zich op over het architectonische ontwerp van de Passage in Groningen. Ik probeerde een punt te maken over stedelijke evolutie, het belang van experiment voor de menselijke vooruitgang. Toegegeven, ik vind zelf het bouwsel van OMA door Koolhaas ook behoorlijk onaantrekkelijk, maar in het grotere geheel doet dat er niet toe. Zonder experiment geen ontdekking. Zonder ontdekkingen geen vooruitgang. *Not in my backyard*, zeggen ze. Ik laat me imponeren door hun redevoeringen en word onzeker – ben immers toch een Drent. Misschien hebben ze toch gelijk en is er ruimte voor experimenten én ruimte voor 'behoud'.

Ik stap uit de trein en loop door Stratford Station naar de Overground. Ik kijk op van de grond en zie een variëteit aan mensen. Hoge hakken en trainingsbroeken kruisen mijn blik naast maatpakken, en bevuilde werkkleding van bouwvakkers. Het is *rush hour* en mensen gaan naar huis. Ik zie zwarte mensen en bruine mensen en blanke mensen en alle tinten ertussen, ik hoor Frans, Slavisch en Arabisch tussen het Engels in allerlei accenten. Het zijn allemaal Londenaren. Iedereen is welkom.

Ik denk wederom aan mijn werk morgen en de waarde van de eenheidsworstarchitectuur binnen de *corporate practice*. Het is een prachtig vak, maar de wereld is ingewikkeld. Ik heb nu geleerd dat je als architect een slaaf bent van je opdrachtgever. Ik ben een werknemer van de slaaf. Mijn baas is een soort meerkoppig monster in New York. De meester van mijn baas is weer een meerkoppig monster in Shanghai. Allemaal zijn we slaven van de economie – alles is uiteindelijk onderworpen aan geld. Ik denk aan het kind dat groeit in mijn buik. De eenheidsworst is het gevolg van internationalisering. Globalisering, het fenomeen dat mijn jeugd heeft verlicht als een opkomende zon. Als je het mij vraagt verschroeit het ondertussen de authenticiteit van de wereld om ons heen. Dezelfde winkels, restaurants, musea, reclames en de baristacultuur als hoogste einddoel. Kleine ondernemers delven het onderspit. Ik ben blij met de Hema op *Victoria Station* voor 'a little taste of home'. Pindakaas, paaseitjes en oranjekeken. Mocht de Hema succes hebben in het buitenland, dan zijn ze binnen vijf jaar tijd een internationaal opererende retailketen. Mijn kind zal niet weten dat het oorspronkelijk een Nederlandse winkel was. Het mengt zich tussen de Zara's, de Starbucks, H&M en de United Colors of Benetton. Gelukkig kun je de Drentse worst alleen nog in Drenthe kopen. *Dreuge wurst*. Geen eenheidsworst.

mei 2016

Architecture

Ivor Osgerby Bishop
writer

The term 'Architecture' can be used in many different structural environments. Thus it can be applied to buildings, information systems, literature, social systems and many others. For now I will limit myself to buildings and in this context we can say that 'Architecture' is the art or science of designing individual entities and combining them into a coherent form which is acceptable to the person or organisation awarding the commission. Without exception, a good architect must fulfill the golden rule: **Form follows Function.**

For some people this sounds far too simple and seems to promise only boring, nondescript, or even ugly buildings; and in the hands of a poor architect, this is only too often true. Fortunately there has been, and still is, a growing awareness of the need for an architect not only to produce functional buildings, but also to endow the buildings with a level of aestheticalism which brings a feeling of pleasure or satisfaction to the beholder.

To be successful in achieving these dual goals, a good architect has to be a well trained and disciplined engineer; a consummate artist/sculptor and possess a highly developed social awareness. Whether the commission is for a factory, railway station, office block, apartment block, hotel, school, private dwelling or hospital – the first priority is to establish a valid and detailed description of the required functionality. If these requirements are not met, the result will inevitably be failure. In this phase it is the training and discipline of a good engineer that is of paramount importance.

The next phase is the one that determines whether an architect is really good or not. This is the creative, artistic phase. Assuming that the architect has the necessary flair to imagine the desired final form and can relate this imagery to the necessary underlying functional structure, then the modern architect has an amazing palette of choices in terms of available materials having a great range of textures, colours and physical attributes.

He/She will be judged on results – ranging from 'adequate' to 'genius'. Due to a growing awareness of the need for creativity in our society and the availability of new, powerful and interesting materials developed by continuing technological research, we are seeing an increasing number of architects approaching the 'genius' status.

Bearing in mind the impact that architecture has on our social environment, we, the general public, should do everything in our power to ensure that these developments are continually and adequately supported.

Genius Loci*

Misschien dat het boshuisje hem op het spoor had gezet. Misschien dat zijn bomenhuis, het vakantiehuis van zijn vader en moeder, zijn levensloop had bepaald. Misschien. Misschien. Het landschap was onverschillig onder zijn mijmeringen. Het bos trok zich niets aan van zijn gedachten. Sloten, rivieren en kanalen leidden hemel- en aardewater onverstoord naar zee; zij het via kronkelinge omwegen. De natuur trok zich niets aan van de architectuur van Jonas Terwinkel.

Gerard Stout

Het bos, de bomen, de elementen gehoorzaamden de seizoenen, volgden trouw en met overgave zon en regen. Bomen verzetten zich tegen schimmels, knagers en gaven toe aan uilen en spechten. De sparren, dennen, beuken en eiken lieten de natuur zijn gang gaan, omdat ze niet anders konden. Bomen, struiken, varens bleven ontspannen onder hun vaste plek in het bos, onder de voorbijgaande tijden. Ze voegden zich schijnbaar onverschillig naar de ruimte. Ze zetten een stap terug als de vijanden te sterk bleken. Ze lieten zich zonder veel tegenspraak door dieren en mensen aan de kant zetten om plek te maken voor anderen. Onverschilligheid, misschien liever stoïcisme was troef; al eeuwen. Ook de toekomst zou vol berusting zijn, vol lethargie; met vreugde over dagen en nachten. De natuur kende een zekere lafhartigheid. De natuur was vol wreedheid en vol van gebrek aan durf.

In de Staatsbossen, in de jaren dertig – een tiental jaren voor zijn geboorte aangelegd door duw-arbeiders (Dienst Uitvoering Werken) – had zijn vader een vakantiewoning gebouwd. Op de fiets een half uur gaans vanaf de onderwijzerswoning in Amsterdamse stijl; de dienstwoning van zijn vader. De dorpsse mores bepaalde dat de moeder van Jonas Terwinkel niet tegen betaling mocht werken. Ze zorgde voor haar vader en moeder; opa en oma van Jonas. Fenna Terwinkel bestuurdte plattelandsvrouwen. Ze speelde toneel bij Amicitia. In een traditioneel kort verhaal zou ze astmatisch zijn met rheumatische pijnen, maar ze was Hollands glorie, al was ze nog nooit in die provincies geweest. Ze was een struise vrouw met vooruitstrevende smaak op veelerlei terreinen. Koken, kleding en lichamelijke verzorging. Ze luisterde klassieke muziek. Ze was modern. Ze was warm. Ze werd niet door iedereen begrepen.

Op het bosperceel stonden sparren dicht op elkaar, de onderste takken waren bruingeel en leken afgestorven. Pas later had Jonas begrepen dat gebrek aan licht voor bruine tinten zorgt. Enkel de toppen van de sparren droegen groene naalden, in de zomer helderder groen dan in de winter. Licht zorgde voor tinten in zilvergrijs, met schitteringen als het regende.

Zonder vergunningen – niemand die zich daar in die tijden druk over maakte – had zijn vader sparren op kniehoogte afgezaagd. De bomen waren ouder dan de jongen van dertien. Magere en rijke jaren op

onvruchtbare zandgrond – die ooit heidevelden had gekend, en zandverstuivingen, – waren in bruine en gele tinten af te lezen. Jonas had de jaarringen geteld; hij had met vloeipapier en potlood bobbelige afdrukken gemaakt van verdwenen decennia. Hij had de geur van bomen mee naar huis genomen. De geur van hars en zaagsel had hem nooit weer verlaten. Net als de silhouetten van de bomen tegen de avondluchten, de dreigende armen, de zwiepende takken, de goden uit de galerij van bomen deel van hem waren geworden. Kegelvormige spitsen, hoger dan hij zou durven klimmen. Vogels, eekhoorns die zonder zwaartekracht de bomen in bezit hadden genomen; voor het jongetje onbereikbaar, leek het. Jonas verzamelde beelden in zijn hoofd met een onvermoede gretigheid. Hij kon niet anders. Het ging vanzelf. Zijn nieuwsgierige aard liet zich door niemand temmen, door niets. Zijn ontwakende wil was dienstbaar aan zijn onderzoekende aard.

Met timmermansoog – misschien was het meer dan een timmermansoog geweest en had ook de wiskundige inslag van zijn vader een rol gespeeld – had zijn vader – houthakker en onderwijzer – op uitgekende plaatsen sparren laten staan. Zijn vader had, zwijgzaam als hij thuis was, niets over zijn plannen verteld. Niet anders dan: we bouwen een huis in het bos.

De dorpsonderwijzer van de tweemansschool bouwde een bos in het huis. Na een week kappen, zagen, slepen, sjoeren en zweten stonden op een open plek in het bos tientallen sparren in keurig verband op de tra uit kruiswoordpuzzels. Puzzels, juist ontdekt door Jonas, die niet langer bij zijn vader in de klas de tafels leerde en niet langer werd overhoord over hoofdsteden van Europa met paleizen en kathedralen die hij enkel van plaatjes kende. Jonas die aan de keukentafel bij vlagen gesprekken opving over barre tijden en oostenwind. Over storm; er zouden veel stormen komen. Vader en moeder waren niet gerust op wat de toekomst in petto had.

“Zie je het?” had zijn vader gevraagd.

In Duitsland kwamen nationaalsocialisten aan de macht. Het *Herrenvolk* liep achter *der Führer* aan. Joden vluchtten westwaarts. Er waren grenzen. Er waren grenzen aan verbeelding.

Jonas had het niet gezien.

Jonas was niet bezig met de toekomst van de wereld. Hij was niet bezig met zijn toekomst. Jonas zag bomen, huizen, kanalen, bruggen, boten. Hij zag kleuren. Hij rook geuren. Hij hoorde vogels, koeien, schapen. Jonas hoorde vliegtuigen, jeeps, tanks. Jonas hoorde mitrailleurs en sirenes. Hij strepte door wat niet bij zijn wereld hoorde. Hij was dertien.

De man met brede schouders, ontbloot bovenlijf met zaagsel in donker borsthaar, met schrammen, stof en naalden, was met roodverbrande nek van de ene boom naar de andere gegaan. Grote stappen. Buitenom. Zijn schoolmeesterhanden met blaren, eelt en zwarte haren op de vingers bogen de onderste takken van de sparren. Zijn gebaren maakten helder: straks komt de zaag om jullie van de stam te bevrijden.

“Vijf, zes, zeven,” galmde in het bos, “twaalf, dertien, veertien.” Een haakse bocht en weer hardop “acht, negen, tien.” Eekhoorns ritselden naar verder weg.

“Zie je het?” Zijn vader aan het verre eind. Een haakse bocht en grote stappen naar zijn zoon. “Elf, twaalf, dertien.” Een ekster lachte. Zijn vader volgde de omtrek van het boshuis.

Jonas had het gezien. De bomen vormden de contouren van het nieuwe huis. De afgezaagde sparren binnenin onthulden de hoogte van de vloer. Een tweede huis in wording in het pijnboombos op een nauwelijks zichtbare heuvel. Zijn vader had goed gekeken. Zijn vader kon kijken. Geometrie, de stelling van Pythagoras, euclidische wiskunde, praktisch nut en een gevoel voor schoonheid. Zijn moeder was slechts tweemaal wezen kijken. Vaak genoeg. Schoonheid heeft geen woorden nodig.

“Bomenhuis,” had Jonas gezegd. “Een echt bomenhuis.”

“Domus Pinus sylvestris,” had zijn vader gezegd.

“Bomenhuis.” Voor Jonas bleef het een bomenhuis.

De oorlogsjaren gingen stilletjes voorbij. Voor Jonas. In het bos leek de bezetting ver weg. Westerbork was hemelsbreed dertig kilometer. Ver genoeg om niet alles te willen weten. Barakken in het bos. Een ander bos. Barakken in het groen, met mussen, mezen, spechten en uilen. Onschuldige natuur.

Seizoenen volgden elkaar op, als altijd, bomen, struiken, varens groeiden alsof ze geen weet hadden van lelijkheid. Ze hadden geen weet van menselijke besognes. Onder de knoet verdwijnt creativiteit en krimpt de geest. Domheid is slecht, een van de weinige zaken die het etiket slecht verdient. Voor wie beter weten kan.

Onder de vloer van het bomenhuis hadden bosmuizen een schuilplek, een enkele marter of wezel woonde tijdelijk onder het huis. Ongestoord, veilig voor laarzen en uniformen. Veilig voor *Befehl ist Befehl*. Boven het dak sprongen eekhoorns tussen takken heen en weer. Een lente lang maakten twee vossen ongestoord hun dagelijkse sluipgang langs het huis. De sparren van het bomenhuis maakten het beste van het bekneld bestaan.

Onder de vloer lagen horizontaal de afgezaagde bomen met uitgeharde hars langs de stammen. Ze droegen de planken van de grenen vloer. De sparpilaren groeiden naar de hemel, verdikten zich, tilden de vloer naar boven in de loop van de jaren. De sparpilaren schikten zich in hun lot. Als het stormde bewoog het gehoorzaam huis mee met de toppen van de bomen.

“Vertrouwen,” had de vader van Jonas gezegd. “Je kunt op de natuur vertrouwen. De natuur wijst je de weg. Jouw natuur wijst je jouw weg.” Moeder had geknikt. Moeder bewaarde alles in haar hart. De oorlog had haar gevoel voor schoonheid en harmonie niet aangetast. Met de jaren werd ze mooier. Jonas zag wat zich aan haar en aan zijn vader voltrok. Zijn blik verscherpte zich. Hij had geen woorden voor de veranderingen. Hij tekende.

Wind, regen en sneeuw hadden in de loop van de jaren nauwelijks schade aan het bomenhuis veroorzaakt. Soms lekte water langs een stam of scheurde een uitgedroogde plank. Het huis volgde het pad van de natuur. Net als de bewoners hun natuur volgden.

Jonas was vertrouwd met het bos in het bomenhuis. De sparren hielden zonlicht tegen, weerkaatsten licht zodat niet langer helder was waar het zijn oorsprong vond. Vooral een lage zon en waterdruppels aan naalden en takken veranderden het bos in een sprankelend epos. Jonas was vertrouwd met de krappe keuken. Hij was tevreden met zijn lange en smalle slaapkamer met bosmieren in lange mars naar boven en terug. De bomen bepaalden de afmetingen van de vertrekken; eenmaal vastgelegd, was zonder drastische ingrepen niets meer aan de ruimte te veranderen.

“Gehoorzamen,” had zijn vader gezegd. “Wie de natuur wil beheersen, moet haar gehoorzamen.” Zijn moeder had geglimlacht. Ze kende haar natuur. Van buiten en van binnen. Fenna Terwinkel gaf haar aard niet gemakkelijk prijs. Wat ze ontving, bewaarde ze in haar hart.

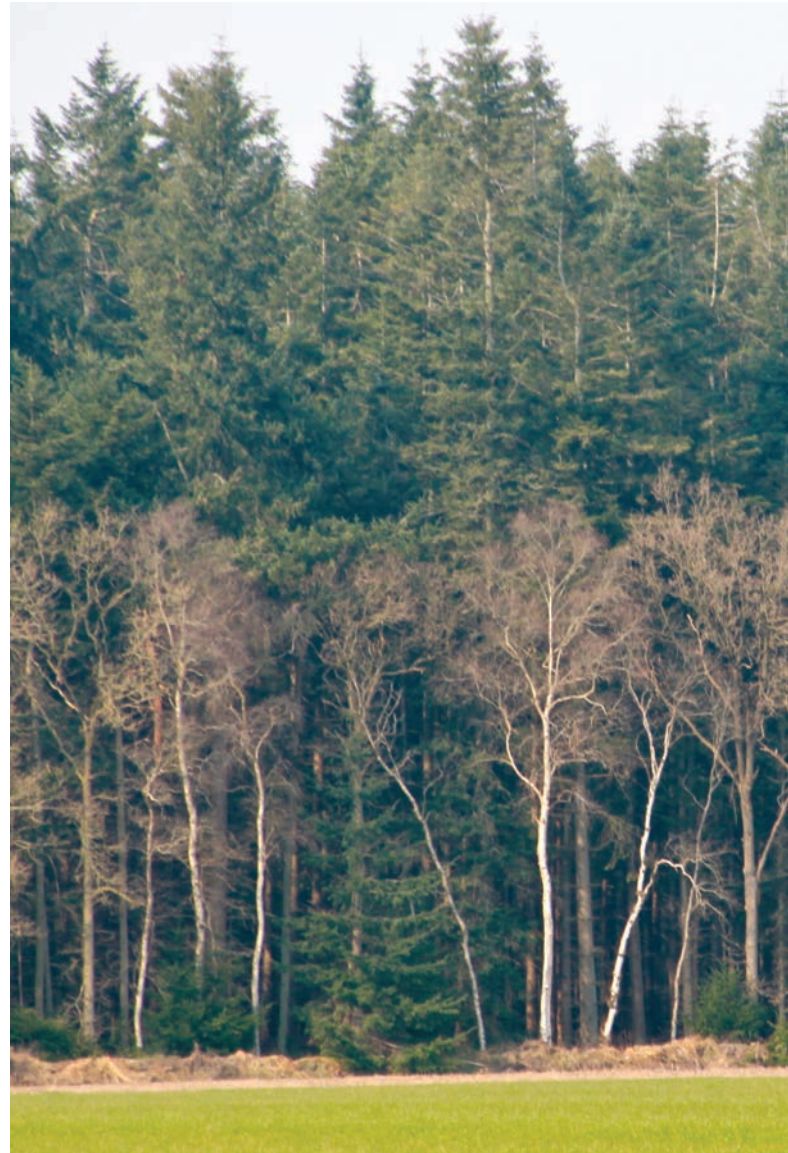
Jonas schikte zich naar zijn leven. Hij schikte zich met kindelijke tegenzin. Zolang het duurde.

In de jaren vijftig werd de normaalschool van zijn vader gesloopt. Het gebouw voldeed niet meer aan voorschriften van welke bron dan ook. Een handelaar kocht de kozijnen, bakte de stenen voor hergebruik. Puin verdween in opritten bij boerderijen en in allee's bij protserige herenhuizen. De moderne tijd van wederopbouw gleed binnen, zonder oog voor wat er was en voor wat er was geweest. De oorlog had de geest van de mensen veranderd. *Nie wieder* was het parool van overleveraars en zwoegers, nog onwetend van eeuwigdurende herhaling. Misschien was het geen onwetendheid, misschien was het ontkenning van de natuur der dingen. Misschien was *immer wieder* de natuurlijke loop der dingen. Misschien.

Jonas werd wakker uit zijn kindertijd. Vol van indrukken, van kennis, wetenschap, van schoonheid en warmte ontdekte hij de andere wereld. De wereld van

bewustzijn en van macht. De wereld van meisjes en hormonen. Ze speelde cello. Ina speelde cello. Hij viel voor de schoonheid van haar muziek. Ina speelde in het bomenhuis. Ze speelden tussen de bomen in het bos.

De normaalschool had plaatsgemaakt voor twee-onder-eenkapwoningen met bijna platte daken. Bitumen in plaats van riet en verbeterde holle dakpan. Kleine huizen van rode baksteen, met grote ramen en kleine keukens. Elk huis met op de overloop naast de trap een badkamer van 2 x 2 meter met wastafel en douche. Achter de voordeur, met plek voor jassen en meterkast, een keuken met dezelfde maten; met een

geiser op flessengas boven de gootsteen. Wie afzag van de douche had plek voor een wasmachine. Achter het huis timmerde elk – naar eigen inzicht – een schuur voor kippen, biggen, fietsen en tuingereedschap. Niemand had autobezit van arbeiders voorzien.

Vijftien jaar later; zijn vader was inmiddels overleden. De dorpsonderwijzer had vanuit het bomenhuis de laatste gang gemaakt naar een natuurbegraafplaats. Na voorouders in hunebedden en langgraven was zijn vader een van de eersten met een plek van bestemming zonder omheining, kort na zijn dood gevolgd door zijn

moeder. Eeuwige schoonheid in een beukenbos, stille plek bij grijsgroen verweerde zwerfkeien die niet langer de wereld verkenden.

Jonas was eigenaar van het bomenhuis, een halfuur rijden vanaf zijn kantoor aan huis. Architect in een door hem gerenoveerde tandartsenvilla, rietgedekt en met een oprit van restanten van de normaalschool. Naar gemeentelijke voorschriften was hij met Ina "tijdelijke" bewoner *Domus pinus sylvestris*, de naam die hij na de dood van zijn ouders in hout op het bomenhuis had aangebracht. Een naambord dat een jaar later onder de vloer was geschoven. Ina had, met haar weerzin

tegen etiketten, gewonnen. – De natuur kent geen namen. – Ina bracht schoonheid, en efficiëntie en tegendraadsheid en hartstocht en een eigenzinnigheid die Jonas scherp hield. Jonas was architect en Ina deed binnenshuis wat Jonas aan de buitenkant tekende. Ina speelde cello.

'Mag ik bij jou m'n batterij opladen?' Herbert Hakvoort had het contact met zijn maat nauwelijks banaler kunnen beginnen. De schrijver vergiste zich. Hij hoefde

zijn batterij niet op te laden. Hij was met een volle accu van huis gefietst.

De romanticus op leeftijd – tien jaar jonger dan de architect in *Domus pinus sylvestris* – was toe aan ontlading van zijn hoofd. Zonder een verhaal te schrijven lukte die opschoning van gedachten het eenvoudigst door een goed gesprek. Een goed gesprek als basis voor een goed verhaal. De schrijver als architect van een fictionele werkelijkheid. De architect met zijn creaties als woordenloze verhalenverteller van de tijdgeest. Van zijn geest die niet noodzakelijk parallel liep met de geesten van anderen. Juist niet.

'De stroom is uitgevallen,' grapt Jonas Terwinkel. 'Kom gerust voor thee.' Jonas zet een tweede rotanstoel op de veranda van het bomenhuis. De trap naar de veranda telt vijf treden, drie treden meer dan bij de bouw. De pijnbomen hebben het huis opgetild. De vloer helt lichtjes naar het zuiden. De bomen in de zon zijn meer in dikte gegroeid dan in hoogte, de slankere bomen aan de schaduwkant van het huis proberen nog steeds de hemel te bereiken. Jonas Terwinkel heeft alle tijd. Hij is eigenaar van de tijd tot de tijd het eigenaarschap terugneemt.

Herbert Hakvoort schuift zijn fiets tegen de fietsenbalk. Voor hij gaat zitten, strijkt hij met zijn hand over de huisspar naast de voordeur. Elke vijf jaar een nieuwe deur, steeds smaller.

'Toch blijf ik dit een bijzonder huis vinden,' zegt Herbert Hakvoort. De schrijver neemt een aanloop met gemeenplaatsen, met herhaling van zetten. Het is zijn ritueel. Hij streelt het ego van Jonas die de bouw van *Domus pinus sylvestris* heeft meegemaakt. Hij eert de architect die het basisontwerp: *bomen in huis* tot zijn handelsmerk heeft gemaakt. De openingszin van de schrijver – 'Toch blijf ik dit een bijzonder huis vinden.' – is een samenvatting van een werkzaam leven als architect; een architectenbestaan met zichtbare herinneringen in moderne gebouwen. Moderniteit en schoonheid met wortels in de pijnboomblokhut van zijn kinderjaren. De loopbaan van Jonas is een eerbetoon aan zijn afkomst. Niet alleen aan de eigenschappen van zijn vader en moeder. Met Friedrich Nietzsche legt Jonas de oorsprong veel verder terug in de tijd. Nietzsche eert de oude Grieken en Romeinen, de hunebedbouwers, de Neanderthalers met bosgeesten en natuurgoden. Eigenschappen komen niet van ouders en grootouders. Eigenschappen, kwaliteiten, inzichten, karaktertrekken, eigenaardigheden komen volgens de filosoof van veel verder terug in de geschiedenis. Architectuur is niet van de vorige eeuw. Architectuur ligt aan de oorsprong van de beschaving. Voor wie wil: De Hof van Eden was het ontwerp van een tuinarchitect. Noach bouwde met gopher de Ark om boven de wateren te zweven. Gopher, de eerst beschreven houtsoort om architecten te dienen.

'Mag,' zegt Jonas. De architect schenkt koude thee in een glas. 'Je mag het huis bijzonder noemen, hoeft niet.' Hij sluit kort zijn ogen. Hij ziet zijn vader met bezweet voorhoofd, zaagselgevuuld borsthaar, een zonverbrande nek. Hij ziet zijn moeder in strakke blauwe jurk met vierkante goudomzoomde hals. Ze reikt een handdoek aan.

'Vorm volgt functie,' zegt de schrijver, 'dat is de nieuwe mode in de architectuur. Of vergis ik me?' De buitenlamp springt aan. Binnen broemt de koelkast. Door de open deur roept Ina: 'Er is stroom, er is spanning. Ik maak thee. Warme thee. Willen jullie iets sterkers?' Ze wacht niet op antwoord. Ze weet wat ze wil. De mannen voegen zich.

'Vorm volgt functie. Ouderwets en modern.' Jonas maakt een wegwerpgebaar. 'Als het leven zo simpel was, waren we snel klaar.' Na een korte pauze zegt hij: 'Jij kent je klassieken, of niet. Ja, toch.' Hij speelt het gezelschapsspel met verve. Twee oude mannen praten om het praten. Soms komt een nieuw inzicht voorbij.

De architect is in ruste. In ruste, dat is het. Hij rust niet uit. Jonas ontwerpt, schetst, bedenkt, stelt constructies voor met de vrijheid van een ongebondene. Hij doet wat hem past. Hij is geen volger. Hij loopt voorop. Wie hem niet bij kan houden, sleurt hij niet mee. Hij heeft de jaren bereikt waarop hij kan ontwerpen zonder concessies te hoeven doen aan wie dan ook. Op de wensen van Ina na. Dat hoort zo.

Herbert Hakvoort kent zijn klassieken, niet alle klassieken. Hij schrijft en leest. De schrijver luistert naar wie hem iets te bieden heeft. Ook hij kan het zich veroorloven vrijuit te schrijven. Hij vertelt zijn verhalen; ook zonder lezers laat hij woorden zeggen wat hij kwijt wil. Herbert Hakvoort volgt de woorden. Hij volgt de zinnen. Hij geeft zich over aan zijn rusteloze geest. Hij laat zijn rusteloze geest buiten de oevers treden als de Drentse Aa in het natte seizoen. Hij sleurt mee wat op zijn pad ligt en laat achter wat hem niet meer past. Een geoloog kan de afzettingen bestuderen en ontdekken wat in stilte is achtergelaten.

De schrijver onthoudt wat hij nodig heeft om te overleven. Wat hij niet nodig heeft, laat hij los. In naslagwerken las hij academische discussies over vorm of vent in de poëzie. Wat bepaalt de schoonheid van een gedicht? Gaat het gedicht ergens over – liefde, verdriet, angst, levensvreugde, natuur, dood, doodsverlangen – of gaat het in een gedicht slechts om de vorm en is enkel het spel met woorden van belang. Taal in een sonnet. Een vrij vers over taal, de vorm als kunstwerk. Zonder uitleg van het gedicht is de vorm een raadsel. Met uitleg is het gedicht een gedicht over taal, een gedicht met woorden die een geur oproepen of een lichtval. Avantgarde zonder inhoud, zonder vent. Een gedicht als open plek in een bos. Leegte, vol van ruimte met de geur van hars en dennennaalden. Met een man met hars en zaagsel op een ontbloot bovenlijf. Met een man met bloed en zweet onder houten balken, met een vrouw in blauwe jurk; goudomzoomd.

Jonas Terwinkel steekt zijn hand op naar de bosbuurman; bewoner van *De Vogelaar*, huis als een nestkastje. De gepensioneerde postbode laat zijn Weimaraners uit. Twee willige purperen honden met satijnen vacht. De dagelijkse wandeling. Onaangelijnd, ongeacht broedseizoen, ongeacht kleine kinderen. Eigen baas.

Niemand krijgt de ex-postbode nog in het gareel; slaaf van zijn honden. Slaaf die zich baas waant.

'Ik hoef je de basis van architectuur niet uit te leggen,' zegt de architect. 'Je bent geen domme jongen. Ik ook niet. Jij doet met je verhalen en je romans hetzelfde wat ik met hout, steen, glas en metaal doe. Je aanpak verschilt niet van de mijne. We scheppen. We zijn Gode gelijk. Ik werk met klei, hout, riet, aluminium. Woorden, punten, komma's, spaties zijn jouw grondstof.'

'In den beginne was de klei,' zegt Herbert.

Jonas laat de *wise crack* langs zich afglijden.

'Ik heb niets van je gelezen. Geen woord.' De schaterlach heeft de architect verlaten.

'Ik wel,' zegt Ina. Warme thee in de glazen. 'Wil je citroen?' Ze wacht het antwoord niet af. 'Ik heb je verhalen gelezen. Ga door met waar jullie waren gebleven.'

"Mannen onder elkaar." Ze spreekt haar gedachte niet uit. Heeft ze geleerd. Ze laat mannen praten. Niet enkel mannen. Op een vaas schikt ze narcissen, geel met oranje harten. De narcissen verbleken; over een week zijn de kroonbladeren wit. De bloemen veranderen het interieur, veranderen de beleving, sturen de gedachten. Subtiel. Even subtiel als de kleur en de vorm van de vaas de stemming van de bewoners stuurt. Net als de staartklokken die na een verschillende start synchroon gaan tikken. Na uren voeren ze in harmonie eenparige slingerbewegingen uit, als man en vrouw in eenzelfde boomhut. Als de ijzeren denappelgewichten de ketting hebben verbruikt en de tijd stil zetten, raakt Jonas in paniek. Zolang de klokken tikken, bestaat hij, bestaat Ina. In *Domus pinus sylvestris* stuurt de entourage de stemmingen. Ook dode dingen laten zich gelden. Alles doet mee. Tot ver buiten het boomhuis.

'Ook in de architectuur,' zegt Jonas, terwijl hij het touwtje van de pickwick tussen duim en wijsvinger pakt, 'ligt de werkelijkheid tussen de uitersten. Ik luister naar mijn opdrachtgever. – Die heeft hij zelf geselecteerd. – Ik kijk naar de functie van het gebouw. Ik kijk naar de plek waar het gebouw moet komen. Ik zoek uit hoe het gebouw, het huis, het kantoor, de school in de omgeving past. Ik luister naar de omgeving, vooral naar de omgeving.' Hij haalt het zakje uit de pot en laat het naast zijn stoel op de veranda zakken. Dan bedenkt hij zich en legt het theezakje op een wit servet.

'Ik ben geen wereldverbeteraar. Zoals jij.' Jonas spuugt de klinkers. Hard en fel zijn woorden. 'Zoals jij,' herhaalt hij milder. Hij glimlacht. Een onzichtbare specht roffelt tegen een stam. Het theezakje maakt bruingele jaarringen in het papier.

'Wat ik bedoel.' Een glimlach glijdt over zijn gezicht. Zijn ritueel van plaatsbepaling is voorlopig weer voltooid. Hij heeft de hond in zich weer opgesloten. Dit is zijn boomhuis, dit is zijn veranda. Jonas heeft zich drie dagen niet geschoren. Dit is zijn territorium. Hij heeft geen hond nodig om iemand te zijn.

'Wie een hokkerig gebouw ontwerpt en realiseert, creëert een hokjesgeest. Mensen hoeven elkaar niet te zien. Ieder gaat binnenshuis zijn individuele gang. Je ziet niemand. Samenwerking hoeft niet. Rekening houden

met elkaar hoeft niet.' Jonas wijst met zijn rechterduim over zijn schouder. Hij vertrekt kort zijn gezicht. Artritis in de schouder.

'Ons bomenhuis heeft een onwrikbare indeling, tenzij ik in de kamer een boom afzaag. Zonder een boom af te zagen kan ik geen grote kamer maken. Natuurlijk, een kamer met een bomenrij in het midden, als een saloon in een western, dat kan. We zijn niet in Amerika. Hier gelden andere wetten.' Jonas zet zijn voeten naast elkaar, wrijft met zijn linkerhand zijn rechterschouder. De toppen van de sparren weerspiegelen in koude thee. Op een schoteltje liggen twee schijfjes citroen van eigen kweek. Citrusboompjes in de kamer. De buitengewesten in *Domus pinus sylvestris*.

'Mijn vader heeft intuïtief gekozen voor de bomen op deze heuvel.' Hij laat zijn hand zakken. 'Of beter; mijn vader kreeg door het bos maar één mogelijkheid aangereikt, nou ja, één *máár*. De deur had aan een andere kant gekund; niet naar de kant van het zandpad zoals nu. In de oorlog was er nog geen schelpenpad voor fietsers. Wat ik zeggen wil, los van dit huis, is dat de architect grote invloed heeft op gedrag van gebruikers en bewoners. In een grote open lichte ruimte met veel medewerkers kan niemand zich langdurig verschuilen. Niemand kan een deur achter zich dichttrekken. Iedereen kan elk moment zien waar de ander mee bezig is, en omgekeerd. Openheid door een open gebouw. Ina doet dat ook, in de ruimtes, de kamers. Vrolijke bloemboeketten in de kamer. Citrusboompjes. Opwekkende geuren. Hars komt bij warm weer uit de bomen als de sparren zweten. De geur van hars en terpentijn. Ik ruik de oorlog. Mooie tijd voor mij. Je weet het. Ik was kind. Ik was in het vrije veld, in het bos. Mijn pijnboombos.' Jonas verontschuldigt zich niet. Voor niets verontschuldigt hij zich. Die leeftijd heeft hij bereikt.

'De omgeving stuurt ongemerkt gedrag. Als er weinig prullenbakken op straat zijn te vinden, wordt het een rotzooi. Niet omdat iedereen troep wil maken,...'

'Capito,' zegt Herbert.

'Ongemak,' zegt Jonas, 'een goede architect creëert gedoseerd ongemak. Ongemak zorgt voor aanpassing. Aanpassing is verandering.'

Op de achtergrond hebben de sparren *Domus pinus sylvestris* schuingetrokken. De vloer helt naar het zuiden, tuindeuren knellen na heftige regen. De sparren hebben het huis opgetild.

'De schrijver,' zegt Herbert Hakvoort.

'De schrijver,' neemt Jonas het gesprek over, 'een goede schrijver, en dat ben je, creëert ongemak. Een verhaal schuurt langs je werkelijkheid. Een roman laat je lezen wat je al weet, maar juist ook weer niet. Een goed verhaal zorgt voor weersin, voor ergernis en voor een vasthoudende nieuwsgierigheid. Een goed verhaal vertelt wat je niet wilt horen, maar wat je wel weet. Zeg ik het zo goed?'

'Russen hebben in nauwe samenwerking met IS het werelderfgoed flink uitgedund. Palmyra bedoel ik.'

‘Wat bedoel je?’ Jonas Terwinkel draait zijn hoofd schokkerig, kijkt naar de schrijver en verlegt zijn blik naar de beuk aan de andere kant van het zandpad. Een specht maakt rondjes om de stam, op zoek naar een zwakke plek om een nest te hakken. Een roffel om te oefenen.

Herbert Hakvoort volgt de blik van de architect. De schrijver is tijdelijk niet van plan zijn provocatie, je mag het ook uitdaging noemen, voort te zetten. Hij heeft zich bedacht. Hij wil naar zijn huis zonder bomen in de kamer. Plots is hij uitgepraat. Hij kan niet meer luisteren. De jank naar huis.

‘Rem Koolhaas, je kent hem wel.’ Jonas heeft nagedacht. ‘Rem Koolhaas van OMA of van AMO, dat kan ik niet onthouden, vindt dat de werelderfgoedlijst te lang is. Er kan volgens hem wel wat af.’

‘Volgens jou?’

‘Volgens Rem Koolhaas.’

‘Volgens jou?’ Herbert Hakvoort wil geen antwoord.

‘Volgens mij kan er veel af. Dat mijn normaalschool is afgebroken – het was vlak na de oorlog – is geen ramp. Er zijn foto’s, niet veel. Maar genoeg. Van een enkele normaalschool zijn er nog bouwtekeningen. Gevelstenen. De herinnering blijft, om een krant te citeren. De onderwijzerswoning van mijn vader, van mijn jeugd,’ Jonas wacht, ‘was Amsterdamse School. En...’

‘Kinderen willen afbreken wat door ouders is gebouwd.’ Herbert Hakvoort heeft tijdens zijn laatste treinreis in een stiltecoupé een vluchtige waarheid gehoord voor hij van plaats wisselde. Hij wil weg voor hij verward raakt in zijn eigen gedachten.

‘En jouw gebouwen, jouw huizen, jouw tempels...’ Herbert Hakvoort maakt zijn zin niet af.

‘Jouw boeken bestaan voor de eeuwigheid,’ zegt Jonas Terwinkel, ‘hoe lang die ook duurt, in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Ze staan voor de eeuwigheid op de Werelderfgoedlijst van de Nederlandse Literatuur. Mijn gebouwen, mijn huizen, mijn tempels...’

‘Howard Roark,’ zegt Herbert Hakvoort. ‘Ken je Howard Roark. Je kent Howard Roark, de architect uit *The Fountainhead*, de roman van Ayn Rand.’

‘Ken ik.’ De stem van Jonas Terwinkel klinkt afgemeten.

‘Je wilt niet met hem vergeleken worden. Dat snap ik. Howard Roark is een romanfiguur. Jij niet. Roark is in het leven geroepen door Ayn Rand om te prikkelen, te provoceren, te schuren. Zonder eigenzinnig wrijven en schuren geen glans.’ Herbert Hakvoort gaat staan. Hij wil naar huis. Hij is uitgepraat. ‘Die fictionele-architect staat voor zijn overtuigingen. Compromisloos. Aan het slot van zijn loopbaan vernietigt hij zijn bouwwerk. Hij vernietigt zijn huizenblok dat door een ander is aangepast. Niets werelderfgoed.’ Herbert Hakvoort zet de theekopjes naast elkaar, als is hij van de opruimploeg. Zijn handelingen verraden zijn gedachten. Zijn lichaam vertelt voor de goede waarnemer wat in het hoofd van de schrijver woelt. Hij wil weg van de scheve veranda vandaan.

‘Jij en ik. Jij en ik, beiden zijn we gedoemd om door

anderen veranderd te worden. Voor onze dood, en anders wel na onze dood. Hoe creatief en eigenzinnig we ook zijn: de natuur neemt ons over. We hebben geluk als we onszelf menen te begrijpen. Dat anderen ons begrijpen is te hoog gegrepen. Mag ik het zo zeggen: Je kent de uitspraak: toon me je boekenkast en ik zal zeggen wie je bent. Ik parafraseer: Toon me je gebouwen en ik zal zeggen wie je bent. Alsof het de bedoeling is jezelf kenbaar te maken. Wat een onzin. We zijn slechts kenbaar in het licht van waar we doorheen zijn gegaan.' Herbert Hakvoort wacht, kijkt naar boven waar waterdruppels aan naalden hangen. Hier en daar een rode vlek, hier en daar een regenboog in een druppel. 'Wat je nu wilt bewaren als voorbeeld van harmonie met de natuur, Genius loci, is voor nazaten aanleiding voor tabula rasa. Opruimen, schoonvegen, opnieuw beginnen vanuit niets. Wie niets bewaart, heeft alles.'

'Wat je vertelt...' zegt Jonas Terwinkel, 'wat je vertelt...'

'Wat ik vertel is misschien onzin, en misschien is het een teken van de hoogste intelligentie en van meest diepzinnige reflectie.' Herbert Hakvoort kapt het gesprek af.

'Het maakt me niet uit,' laat de schrijver volgen. 'Ik heb mijn gedachten gescherpt aan jouw geest. Ik ga de architectuur van mijn verhalen en romans onderzoeken. Ook al zou ik willen, ik weet nu dat ik nooit met een schone lei kan beginnen.'

'Voor je je naar huis laat rijden,' zegt Jonas met een korte knik naar de e-bike. 'Ook een architect leest wel eens een boek.' Jonas Terwinkel lijkt zijn zin niet af te maken. Hij zegt: 'Ik weet wel dat schrijvers het voorrecht hebben om aan *name dropping* te doen. Ze zijn niet schuldig aan vertoon van geleerdheid als ze collega schrijvers noemen. Daarin verschillen ze niet van architecten. Ik noem Le Corbusier, Frank Lloyd Wright, Mies van der Rohe, Ieoh Ming Pei, of dichterbij Koolhaas, Peters, Dudok, Bonnema.'

'Bandel,' zegt Herbert Hakvoort.

'Die ook. Hans Bandel.' Jonas Terwinkel komt in de benen.

Hij weet dat zijn gesprekspartner naar huis gaat.

'Wat ik zeggen wou,' het lijkt een deurklinkgesprek waarin de essentie op de valreep naar buiten komt. 'Ik lees ook wel eens een boek.' Onbedoeld klinkt een vleug bitterheid door in zijn falsetstem. 'Ken je *Houses* van Borislav Pekić? Die schrijver is geboren in Montenegro. Hij schreef *Houses*. Alle huizen van Arsénie, de architect in het boek, hebben namen van vrouwen. Hij beschrijft zijn creaties als minnaressen; eigenlijk is hij een polygamist. Met elk van zijn scheppingen heeft hij een intieme band.' De rechterhand van Jonas Terwinkel glijdt van zijn voorhoofd naar zijn hals, alsof hij een emotie van zijn gezicht wil vegen.

'Het liefst,' zegt Herbert Hakvoort terwijl hij zijn fiets naar het pad stuurt. 'Het liefst sterf je voor je geliefde tekenen van verval gaat vertonen. Je creaties, bedoel ik.' De schrijver kent zijn architect, zoals hij zijn eigen emoties van binnenuit kent.

Herbert Hakvoort zet zijn rechterschoen op de pedaal. Hij schakelt de stroom in. Hoogste stand. Maximale

ondersteuning. Hij wil naar zijn huis, naar zijn vrouw, naar zijn minnares. Hij wil naar zijn roman. Kort draait hij zijn hoofd naar Jonas Terwinkel, naar *Domus pinus sylvestris*. Natuurlijk had hij nog langer kunnen blijven. Natuurlijk had hij zijn eindeloze verhaal voort kunnen zetten. Een gesprek is – net als een boek – nooit af. Immers: wat af is, is niet gemaakt.

'Weet je,' zegt Herbert Hakvoort. Hij onthult op de valreep het begin van een roman over lijden, verraad, dood en verdriet. Het is een roman over eeuwigheid in het licht van een mensenleven. 'Weet je dat onder de vloer van je huis,' de schrijver knikt kort met zijn hoofd naar *Domus pinus sylvestris*, 'weet je dat onder de vloer onderduikers hebben geleefd? Wist je dat?'

Ina staat in de deuropening. De lage zon in haar rug. Ze is een silhouet. Ze is een boom in een huis. Ze glimlacht. Ze zwijgt. "Groeten thuis," betekent haar hoofdknik. De architect loopt op afstand mee met de schrijver. In de verte tussen de pijnbomen verschijnt de postbode met aangelijnde paarsfluwelen honden.

'Tot ziens.' Ina zwaait met haar rechterhand op ooghoogte voor ze zich omdraait.

31 maart - 27 april 2016

Woningbouw

Nooit ben ik binnen geweest en ik weet niet of me dat moet spijten. Het spijt me niet dat ik nooit binnen ben geweest in de nieuwbouw – van na de oorlog – aan de Duikerstraat, de Eendrachtstraat. Het spijt me niet dat ik niet binnen ben geweest in de oudbouw – van voor de oorlog – aan de Plantsoenstraat Oost, Zuid, West en Noord. Ik weet niet waarom ik, kind aan de Kerkweg, bij niemand thuis ben geweest in de straten binnen de driehoek Kerkweg – Verlengde Vaart n.z. en Havenstraat. Ook kwam ik niet in de huizen aan de Kerklaan, met rijen eiken aan weerszijden die in de nazomer een natuurlijke boog vormden vanaf kruidenier Piet Geraets naar de R.K. Kerk van Maria Onbevlekt Ontvangen.

Nooit ben ik binnen geweest in huizen aan de Meineszstraat, niet in huizen aan de Kalfstraat. Ik wist niet wie de mannen waren met die namen. Niemand vroeg ik en niemand nam me de moeite om me te vertellen wat ze voor dorp en vaderland hadden betekend. Grootkans had ik niet geluisterd, kind als ik was.

Jaren vijftig, jaren zestig. Het huis aan de Kerkweg waar ik ben geboren dateert van 1949. Gebouwd voor een vriendenprijs van vijfduizend gulden, veel meer zal het niet zijn geweest. Vrijstaande woning met 900 meter land. Er werd niet in vierkante meters gerekend. Iedereen kende de meters, de maten. Punt dak onder pannen. Schoorsteen voor. Schoorsteen achter. Koekoek op het zuiden. Een onbegaanbare vliering met een vloer van zachtboard, alleen geschikt om Sunlight zeep te bewaren en een enkel ander attribuut dat in een volgende oorlog van pas zou komen om het huishouden aan de gang te houden. Alle ramen waren door spijlen in vieren gedeeld. Bij een bombardement zou het glas niet tegelijk breken, en mocht een ruit sneuvelen bij een Koreaanse granaatslag, bij een inslag van een duizendponder, dan was een kartonnen margarine doos – Leeuwenzegel – groot genoeg om het gat naar de buitenwereld dicht te maken en dood en verderf buiten te sluiten.

Van wat later – en misschien toen ook al – sociale woningbouw heette waren de ramen al niet meer gevierendeeld. Platte en schuine bitumen daken, dat weer wel, als voorbode van de bungalows met helemaal platte daken aan de Havenstraat, vanaf het punt waar de Veenschapswijk een bocht naar het westen maakte richting het achterland. Het was de chique buurt, huizen met een oprit voor een auto, een garage in de kelder en onder architectuur gebouwd. De betere wijk in het verlengde van de Veenschapswijk. Nog geen 100 meter vloeroppervlak en evenzo weinig erf. Maar chique aan de doorgaande weg van Emmen naar De Peel.

Ik was erbij toen de Veenschapswijk vanaf de Brug bij de Verlengde Hoogeveense Vaart werd dichtgegooid, het woord dempen kende ik nog niet, en modder met

tevergeefs voor hun koudbloedig leven vechtende brasems, karpers, voorntjes en snoeken ten onder gingen in de blubber. De vooruitgang was ook op Erica niet te stoppen, en niemand wilde de vooruitgang stoppen. Sterker: iedereen leek vooruit te willen. Rooms en (Katholieken kenden we niet), protestanten, Fienen en heidenen groeven met elkaar de kuil voor het zwembad aan de Veenschapswijk die niet langer een wijk was, maar een klinkerstraat naar tuinders Platzer en Eigenraam. Ik kende ze niet, niet anders dan de hondjes die me nablaften als ik op pad werd gestuurd met een karabie met schoft; koffie met veel melk in een fles, gewikkeld in *Ons Noorden* en afgesloten met een prop van dezelfde krant. Brood met gebakken ei voor de aardappelkrabbers in de buitengebieden aan de Verlengde Heerendijk.

Ik weet niet of de kapelaan die de slogan “Erica lekker water” muntte het bad heeft ingezegend. Misschien wel, maar het hielp niet de temperatuur te verhogen. Bij 16 graden leerde ik tussen zeven en half acht in de ochtend de schoolsclag. Ik leerde diep inhaleren. Ik leerde zwemmen. Ik haalde geen diploma. Mijn enig diploma was het verkeersdiploma. Fietsen door de Duikerstraat. Linksaf naar de Plantsoenstraat waar voor de gelegenheid een bord was geplaatst: inrijden verboden. De meester stond aan de straatrand – stoepen waren er niet – en wees linksaf. “Daar moet je heen.” Alle kinderen kregen strafpunten. Het bord had meer gezag dan de meester, maar dat wisten we nog niet.

En met de achterzijde tegen de percelen aan de Kerkweg de twee onder een kapwoningen van de Eendrachtstraat. Rode baksteen, houten gevels, grote ramen voor en boven kleine ramen voor slaapkamers en een douche die de naar badkamer niet mocht dragen. Een washok op de eerste verdieping, bereikbaar vanuit een krappe hal met meterkast en kapstok tegen de muur geschroefd. Geen plek voor hangers, haken was al luxe genoeg. Halfsteens muren en een dunne scheiding met de burens. In deze straat had niemand geheimen voor elkaar. Hier woonden de losarbeiders, de steuntrekkers, de nietsnutten. Hier woonden de kinderen bij mij in de klas op de Gerardus Majellaschool. Deze kinderen werden net als de heilige met mijn naam door vader en misschien ook door moeder met de ellestok geslagen. Dat dacht ik. Ik was nog nooit bij andere kinderen uit die “sociale woningbouw” binnen geweest.

Ik had er niets te zoeken.

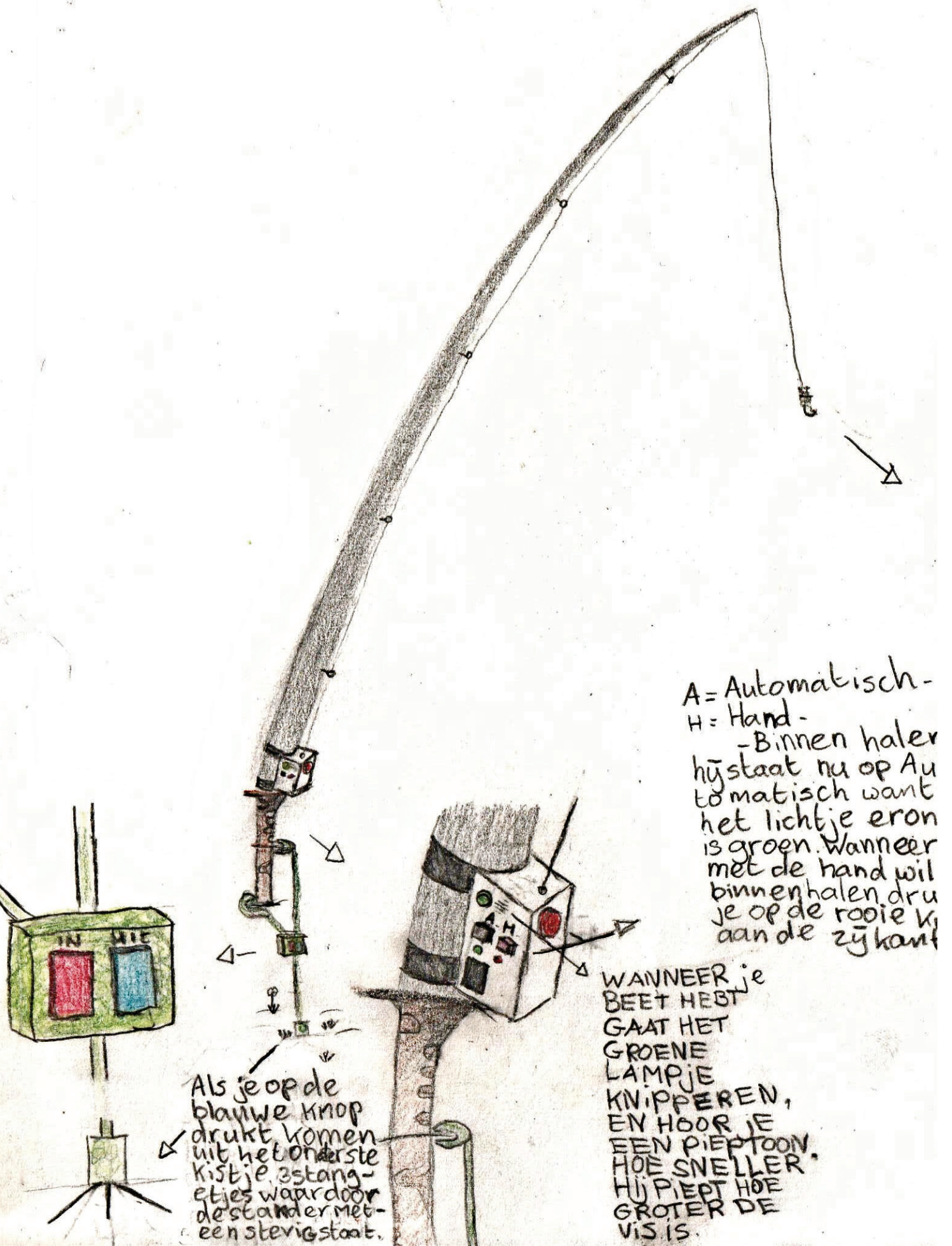
Ik had niets verloren.

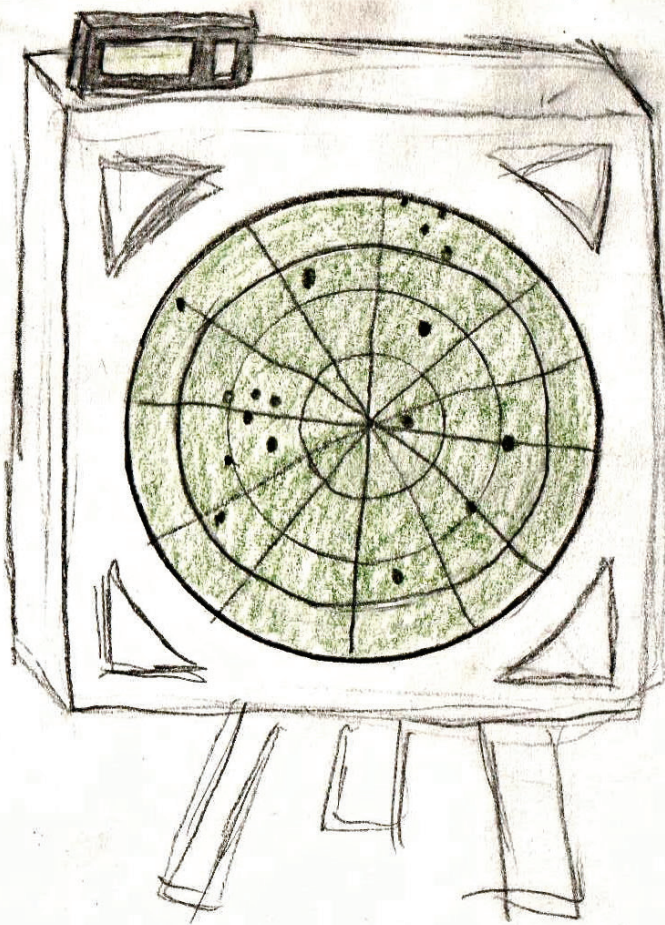
Uit: *Goof Petreaus, Kroniek 2015*

Video Erica in 1 minuut via
www.gerardstout.nl/film-foto/dorpsgezichten

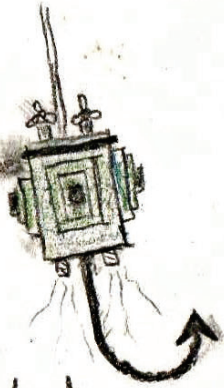

De jonge architect

Dit is een haakje
met cameratjes,
die de vissen filmen,
waardoor je kunt zien
of de vis de moeite
waard is. Zo niet dan
spuit ie iets in het water
dat de vis weg jaagt
(een soort luchtje).
Je kunt dit volgen
op de radar.

met de
wendbare
motortjes
boven op
kan ie zich
verplaatsen.

Architect en burgemeester ruziën

Ze zitten er een beetje mee in hun maag, de éne dame en de zeven heren van de restauratiecommissie van de kerk, bijeen op woensdag 13 oktober 1965. Zojuist is een brief voorgelezen van burgemeester en wethouders van Peize, gericht aan de Rijksdienst voor Monumentenzorg. Ze weten natuurlijk al langer dat onze burgemeester, de heer Edel, het op een bepaald punt niet eens is met de restauratie van de kerk. En ze weten ook dat Pieter Dirk Edel niet zo maar opgeeft.

Piet Kodde
schrijver & wiskundige

Wat is precies het verschil van mening?

Vóór de restauratie die in 1963 begonnen is, kon iedereen aan de zuidgevel de rondboog zien die wees op een vroeger aanwezig portaal naar buiten. Helbers, directeur van de Provinciale Monumentenzorg in Drenthe en nu adviseur van de restauratiecommissie, heeft wel eens het vermoeden uitgesproken dat daartegenover aan de noordgevel misschien ook zo'n portaal gezeten moet hebben, maar daarvan waren geen sporen te zien. Tot ieders verrassing komt aan de noordgevel in de loop van de restauratie ook een ingang te voorschijn, maar dan niet recht tegenover het portaal aan de zuidgevel, maar daar schuin tegenover. Dat komt zelden voor. Het portaal aan de noordgevel is ook kleiner dan dat aan de zuidgevel.³⁴⁸

Zulke oude toegangen, één aan de noord- en één aan de zuidgevel treffen we bij veel kerken aan. Dit zijn de vroegere aparte ingangen voor mannen en vrouwen.

Waar maakt onze burgemeester zich nu kwaad over?

De restauratiecommissie heeft besloten deze poortjes duidelijk zichtbaar te maken, maar ze wel dicht te metselen. De burgemeester wil er deuren in als *aesthetische verfraaiing*. Dat heeft hij al vaker gezegd, maar hij vindt de architect tegenover zich. Daarom formuleert hij zijn wens nog eens in een brief aan Monumentenzorg. In de brief wijst de burgemeester erop dat de gemeenteraad recht van spreken heeft omdat *onze overwegend onkerkelijke gemeente* (zo stelt de brief) de restauratiekosten voor 20% subsidiëert. Eerder dit jaar 1965 heeft de restauratiecommissie al een paar belangrijke besluiten moeten nemen. Monumentenzorg wil op de fundamenteën van de oude oostmuur van het schip een triomfboog oprichten. Die zal het 13de eeuwse schip scheiden van het koor, dat in 1824 het veel kleinere koor heeft vervangen. Architect en commissie gaan akkoord. Later noemt Dr. Regn. Steensma dit *een voorbeeld van romantisch restaureren*.³⁵⁰

Meer discussie is er rond de idee om een nieuwe brede toreningang te maken aan de westkant en de noord- en de zuidingang van de toren en ook de koordeur te dichtten. Bij begrafenisdiensten is de toegang tot de kerk voor de kist met de overledene moeizaam. Dat is de overweging bij deze plannen.

Op 4 april 1965 doet ds. Brezet intrede in Peize. Hij neemt natuurlijk ook zitting in de restauratiecommissie. Hij maakt een goede entree. Hij nodigt de restauratiecommissie voor zijn eerstvolgende vergadering uit in de pastorie. Die is op 23 april en omdat dominee dan juist 33 jaar wordt, *onthaalt hij de aanwezigen genereuselijk*, aldus het verslag.³⁵¹

Om een consistoriekamer en een toilet te kunnen realiseren, moet er ruimte gecreëerd worden. Een aanbouw aan de kerk vindt de commissie geen gezicht, dus offert men de zitplaatsen onder de orgelgalerij op. Ds. Brezet vindt dat wel jammer omdat hij met de toekomstige forse uitbreiding van het dorp een navenante uitbreiding van het kerkbezoek verwacht. In een volgende vergadering sneuvelen de ideeën rond een andere toreningang en het dichtten van de koordeur. Argumenten: de kosten, verzwakking van de toren, *terwijl men bovendien niet iets moet aanbrengen wat niet geweest is, wil men eerlijk te werk gaan*.

In deze vergadering valt ook een besluit over de gevonden noord- en zuidingen van het schip: *de beide ingangen zullen niet als deuren worden hersteld doch in kleine steen worden dicht gemetseld, waarmede de oorspronkelijk toestand duidelijk herkenbaar wordt*.³⁵³

Maar dan komt in september een brief van B&W van Peize, waarin het standpunt van de burgemeester nog eens klip en klaar wordt uiteengezet.

De restauratiecommissie zit omhoog met de brief. Bovendien weet iemand te melden dat de burgemeester persoonlijk tegen de aannemer gezegd heeft dat hij niet verder mag werken aan de twee portalen.

De heer Helbers is wel gecharmeerd van deuren. Hij ziet, romantisch achterom kijkend naar de middeleeuwen, de kerk van Peize als een zgn. fortkerkje; deuren in de

portalen met een schuifbalk aan de binnenkant doen hem terugdenken aan zeer oude tijden waarin Peizers een veilig heenkomen zochten in hun kerk. De architect, de heer Baart uit Leeuwarden, blijft principiëel tegen:

De geschiedenis van een monument maakt een restauratieplan. Het altaar komt niet terug, de preekstoel en het orgel verdwijnen niet meer en ook het oude koor komt niet meer terug. Als men zijn principe handhaaft (en dit behoort een ieder te doen), dan zullen ook de oude deuren (die er niet meer zijn) niet meer gemaakt worden, al laat men overduidelijk zien, dat de toegangen er zijn geweest.³⁵⁴ Aldus een zeer besliste architect, die daarmee de burgemeester allerminst overtuigt.

Het verslag van de vergadering van 30 november 1965 vermeldt: *De heer Baart heeft een zeer teleurstellende bespreking met de heer P. D. Edel gehad, waarbij zelfs gedreigd werd met het aantrekken van een andere architect.*

En de kerkenraad adviseert in december 1965 om de portalen maar snel dicht te metselen om verdere pressie en discussie van bepaalde zijde te voorkomen.³⁵⁵ Aldus geschiedt.

De burgemeester, de heer Edel, is een man van gezag, niet alleen in de burgerlijke maar ook in de kerkelijke gemeente. Op zondag 24 april 1966 gaat hij vóór in een avondjongerendienst. In deze tijd is er éénmaal in de maand naast de zondagmorgenviering nog een avonddienst die meestal een bijzonder karakter heeft en waarin ook anderen dan de predikant voorgaan. De burgemeester zal de jeugd van Peize toespreken over het thema: *Wij en het gezag*. In deze tijd waarin de provo's de politie uitdagen en de huwende kroonprinses rookbommen krijgt nagegooid, zal de burgemeester zijn visie op het gezag ontvouwen. De jeugd van Peize gelooft het wel; er zijn 12 toehoorders, ook voor Peizer begrippen een dieptepunt.

Uit Peizer Dorpskerk, Geluiden van Vroeger door Piet Kodde. Ter Verpoozing 2016.

Een roodstaart op het torentje van opa

Daar is ie weer, zittend op de schoorsteen. Wippend is beter, want de zwarte roodstaart maakt steeds kleine kniebuigingen. Eenmaal gehoord, vergeet je hem nooit meer. Karakteristiek dat oplopende tududududi, met een knarsend en teleurstellend eind, gevolgd door een lichtpuntje, het tididi. Vanaf begin april verschijnt hij in het straatbeeld, in het centrum maar ook op het industrieterrein en bij boerenhoeven. Deze roodstaart is trouw aan bebouwing en is er zelfs afhankelijk van. Geen nieuwbouw, maar vooral gebouwen van weleer, utiliteitsbouw van na de oorlog, die wachten op de slopershamer of de duim omhoog voor restauratie. De zwarte kleur is een voorbode voor het aankomende einde. Een bekende voetballer zou zeggen elk nadeel heeft zijn voordeel, hij is ook niet meer. Het gaat goed met deze vogel. Volgens Petersons Vogelgids is het in de jaren zeventig van de vorige eeuw nog een schaarse broedvogel in het oosten en het zuiden des lands. Thans algemener en vrij stabiel.

Voor mij begint de lente met de start van de zang van de zwarte roodstaart. Natuur en gebouwen dat is mij met de paplepel ingegoten. Regelmatig zit ik met mijn vader buiten bij de openhaard te genieten. Mijn vader houdt niet van vogels, hij tuurt in zijn glas jenever en ik luister naar de laatste avondzang van de zanglijster. Het vuur doet de rest. We praten niet. Ik denk dat de architect aan het ontwerpen is. Als ik zo naar bed ga, kruipt hij achter de zwarte tafel en gaat schetsen achterop het sigarendoosje van Willen II. Dit doet hij al jaren zo; vanaf 1949. Mijn vader, wederopbouwarchitect in Drenthe en leerling van Granpré Molière, bouwt met zijn collega vooral bouwwerken die geen woonbestemming hebben. Heel veel scholen, maar ook gemeentehuizen, kerken, hotels, zomerhuizen, een benzinstation, een opbaargebouw, de Plattelandsbibliotheek en het torentje van opa, zoals mijn kinderen zeggen. Hij begint altijd eerst met het ontwerpen van de plattegrond om zich daarna pas bezig te houden met de vorm van het gebouw, sober en eenvoudig. Het is de tijd van het moderne en tijdloos bouwen; schoon metselwerk in combinatie met natuursteen, maar ook beton en staal en altijd glas, veel glas in die vierkante kozijnen. Ontwerpen waar buiten en binnen naadloos in elkaar overgaan en gevels met een smalle gele buitensteen, bij voorkeur gemetseld in Vlaams verband. Na zo'n zestig jaar is er niet veel meer van over. Hier en daar nog een klein monument, maar voor het grootste deel verwaarloosd, afgebroken, verlaten of verbouwd. Een kerk als sportgebouw en een "We Wok" in de plattelandsschool. Is het erg? Op het dak zingt de zwarte roodstaart.

Met de klok mee:

't Heerenhof (2x) (Emmen), Esso (Assen), L.O.M-school (Eelde), Kleuterschool Pr. Irene - interieur en exterieur- (Assen), Postkantoor (Hoogeveen), Bouw Telefoonkantoor (Dedemsvaart), PTT-telegrafietorentje van opa (watermerk). (Groningen).

Natuur en energie

Han Dijk – opgegroeid in de Kop van Drenthe – is directeur/stedenbouwkundig ontwerper van Posad spatial strategies. Posad is als bureau betrokken bij de inrichting van stad en land. Het werkt aan plannen voor steden in binnen- en buitenland, zoals de Ruimtelijke agenda voor Den Haag in 2040, het Deltaprogramma, de transformatie van de twintigste eeuwse gordel van Antwerpen en het bureau maakt plannen voor de energietransitie in regio's door heel Nederland. Enkele antwoorden over Ruimtelijke Ordening en Drenthe.

Wat kan Drenthe leren van de Ruimtelijke Ordening en stedenbouw in Holland?

Drenthe doet volgens mij niet iets verkeerd. Het is een gebied waar niet veel mensen wonen en ook niet zoveel mensen zullen gaan wonen in de nabije toekomst. Drenthe kent domweg niet genoeg economische mogelijkheden. Je woont op een plek waar je je fijn voelt en waar je het idee hebt dat je kinderen fijn kunnen opgroeien. Ik vind het wel zorgwekkend dat er geen aansprekend hoger onderwijs in de provincie zit. Dat gebrek aan universitaire scholingsmogelijkheden ondermijnt het gevoel van een geslaagd opgroei-klimaat voor kinderen.

Drenthe heeft een fantastisch landschap en biedt veel kansen voor recreatie. Daarnaast kan er energie gewonnen worden op de plekken waar het landschap niet direct een onderscheidende waarde heeft, simpelweg omdat we veel meer ruimte zullen moeten maken voor de winning van energie, als we enigszins zelfvoorzienend willen zijn.

De rand van Nederland – het platteland – is niet erg vooruitstrevend en houdt graag vast aan het oude. Echter, als we problemen van krimp en een teruglopende economie het hoofd willen bieden, zullen we progressiever en met *open mind* moeten nadenken over de inrichting van onze steden en van ons landschap. Mijn tips zijn:

1. Gebruik je kwaliteiten goed: bos/beken/landschap voor onderscheidend toerisme en niches in de economie.
2. Maak een goed plan om energie te integreren in dat landschap.

Is het nodig een nieuwe monumentenlijst te maken voor hedendaagse architectuur?

Het lijkt mij nogal prematuur om gebouwen op een monumentenlijst te zetten voordat ze hun waarde bewezen hebben in gebruik, of binnen de architectuur. Dat voelt een beetje alsof je een tiener een lintje geeft. Als die tiener een geweldige bijdrage heeft geleverd of iets geweldigs heeft gedaan lijkt me daar overigens niets mis mee.

Wat kan Holland leren van het Drentse landschap, wat zou goed transponeerbaar zijn?

Dat is een gemakkelijke vraag. De aanleg van geweldige nieuwe natuur zoals de Onlanden; ongeëvenaard wat voor kwaliteiten dat heeft gegeven in heel korte tijd. Korte tijd, zeker voor de langzame processen van herinrichting van stad en landschap.

Hoe kijk je aan tegen grensoverschrijdende wenselijkheden, bijvoorbeeld spoor van Emmen naar Duitsland?

Wat verbind je dan met elkaar? Ik zie de toegevoegde waarde niet. Ik zie ook niet wat de Nederlandse economie of de Drentse economie daar wijzer van wordt.

Ik begrijp wel heel goed de hang naar relaties met Duitsland en kan me ook goed voorstellen dat grensoverschrijdende plannen, die samen met de burens ontwikkeld worden, ervoor kunnen zorgen dat dingen beter kunnen werken. Maar tot vrij ver over de grens is er niet zo heel veel van die toegevoegde waarde, behalve wellicht ruimte voor duurzame vormen van energie-opwekking.

Hoe kijk je met stedenbouwkundige blik naar samenvoeging van provincies?

Lijkt me een goed idee: sterke stadsregio's en een paar grote provincies in noord, oost en west. Je moet alleen wel goed nadenken waarom je het doet. Uiteindelijk gaat het om een sterkere duurzamere economie en een fijne woonomgeving.

Lekenpraat

Ik mocht zogenaamd meepraten met de architect. Schijn. Ik stelde voor om materialen van de oudbouw te gebruiken. Eerst nee, daarna een aarzelend ja. “Maak maar een lijst van materialen die misschien geschikt kunnen zijn.” Ik proefde de onwil.

Grote vide. Vide betekent leegte. Ramen op het zuiden. Nou dan weet je het wel. En schoonmaken. Hoe moet je die ramen schoonmaken? Aan de binnenkant.

De architect wilde geen aanduidingen op de deuren naar dames- en herentoiletten. Verstoorde de harmonie van zijn werk. Nou, hoe vaak ik...

Bamboe op de vloeren. Hoe verzinnen ze het. Bamboe.

Schuine wanden, ja schuine wanden en veel ruimte waar alleen kleine kinderen rechtop kunnen staan. Nee, geen ophangplekken voor schilderijen, en dat voor een tentoonstellingszaal.

En dan die natuurlijke kleuren. Geen enkele fleurigheid. Grijs, bruin, groen, griauw. Alsof rozen geen natuurlijke kleur hebben...

Nee, een kerstboom mocht niet. Aantasting van de scheppende ruimte. Afbreuk aan kunst van de architect...

Tochten, het tochtte ontzettend. Je kon nog geen krant openslaan. Afscherming mocht niet.

De luidsprekers boven de bar. Naar beneden gericht. De serveersters zijn na een jaar arbeidsongeschik. Doof. Wat een akoestiek. De mens ondergeschikt aan schoonheid.

Geen besef van gebruik, geen zicht op de praktijk. Mooi, maar allesbehalve functioneel.

Hoe heeft de Grote Culturele Prijs mij veranderd?

Ik ben niet veranderd. Misschien geldt dat voor meerdere mensen, misschien geldt dat voor de mensheid – ik schuw vergezichten niet –. De geest, de ziel, de drift, de inhoud verandert niet. Wat verandert is de uiting, de vormgeving, het tempo.

Ik schrijf al jaren over dezelfde zaken, vanuit diverse invalshoeken. Wat verandert zijn middelen. Ik gebruik meer video en meer foto's. Vooral meer films. Ik begeef mij in het landschap dat steeds sterker deel uitmaakt van mijn eigenheid. Die aanzet past in de traditie van het naturalisme – ik lees *Bloed en rozen, geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1900 - 1945* – met in de voetsporen van Emile Zola de kapstok van erfelijkheid, tijdsgewricht en omstandigheden.

Het landschap speelt een cruciale rol in mijn ontplooiing. Op de fiets, gewapend met camera en met bloot oog registreer ik stand van zaken en veranderingen door het jaar. Alles verandert en blijft hetzelfde.

De natuur oordeelt niet. De natuur praat niet, scheldt niet, vraagt niet. De bossen, de akkers, de coulissen van eikenhakhout en strubben ZIJN. Ik hoef me niet te bewijzen en ik hoef me niet te verdedigen. Ik BEN.

Voor, tijdens en na de prijsuitreiking mocht ik zeggen wat ik vond. Ik heb die gelegenheden niet voorbij laten gaan. Ik heb gezegd wat ik vond, niet geheel ontdaan van emoties. Enkel emoties communiceren. Feiten zorgen voor zichzelf.

Ik sprak uit emotionele betrokkenheid en oprechte verontwaardiging. Ik uitte mijn zorgen over in mijn ogen onbenullige verkwanseling van het talige erfgoed. – Bij eerdere gelegenheden had ik dat in herhaling opgemerkt. De Prijs zorgde voor een groter en ander bereik. – De route van folklore leek – en lijkt – me een snelle weg naar de verdwijning van streektaal uit het culturele erfgoed. Ik heb dat op mijn manier hardop gezegd en daarmee communicatiekanalen afgesloten. Het zij zo.

Misschien maakt de benadering van de (streek)taal niet zo veel uit. Taal gaat de eigen gang en is onverschillig onder rituele oprispingen. Tot die oprispingen horen ook mijn suggesties. Het hele bestaan is uitstel van executie. Het is een kunst – Dao – om in de stroom mee te drijven; met af en toe een oponthoud in een rivierarm of op een oever.

Mijn heftigheid is gebleven, net als mijn zachtmoedigheid, al weet ik die laatste eigenschap redelijk goed in de schaduw te houden. Een enkele opiniebijdrage heeft wellicht gemakkelijker het papier bereikt door de Grote Culturele Prijs van Drenthe. Ik kreeg uitnodigingen voor tv-optredens en ik mocht een enkele dichtbundel als eerste in ontvangst nemen.

Na de Prijs werd kort naar me geluisterd, al weet ik niet of gehoord werd wat ik naar voren bracht. Vaker dan eens kreeg ik het gevoel onderdeel te zijn – een pion – van een eredienst. Interviews en vraaggesprekken zijn niet bedoeld om inhoud te communiceren. Een optreden lijkt geslaagd als er na afloop twee minuten schande geroepen kan worden. Het optreden zelf duurde, na aftrek van voorarrest, zelden meer dan één minuut. De Prijs als versiering.

Langzaam word ik terughoudender als mijn mening wordt gevraagd. De gang van zaken rond de – niet-geplaatste – opiniebijdrage voor *Trouw* is illustratief. Wie niet in het format past, doet niet mee. De geïnterviewde is behang.

De Prijs is een extra duw geweest om mijn eigen gang te blijven gaan. Dat ik geen loondienst meer vervul is ook een belangrijke stap naar vrijheid van handelen geweest.

Ik kreeg langzaam meer zicht op interacties en op gevoelens die ik bij anderen los schijn te maken. Boosheid kan ook voor anderen een stimulans zijn om tot actie over te gaan. Mea culpa.

Mea maxima culpa, maar steeds minder. Steeds minder heus. Ik was mijn broeders hoeder – in mijn beleving – maar die broeders en zusters kunnen voor zichzelf zorgen. Expressie onthult de eigenheid van de persoon. Expressie heeft zelden met een ander te maken. Mijn boeken vertellen iets over mij. Soms gebruik ik een aanreiking van een ander om mezelf te uiten. Het blijft mijn uiting.

De aandrift om me te manifesteren en in de openbaarheid te treden zal blijven, al hoop ik – de homunculus – dat ik me daarin kan beheersen. Zelden levert openbare expressie iets op, in de zin dat ik er beter van word. Ik krijg niet meer zicht op mijn eigenheid door gedachtenwisselingen in een hyperge sfeer.

Mijn niche is een gesprek onder vier ogen. Mijn niche is een tweegesprek over vragen die ik als wezenlijk beschouw. Het zijn vragen aan de ander, maar vooral vragen aan mezelf. Wie ben je? Waarvoor doe je de dingen die je doet? Bij welke keuzes heb je actief stilgestaan? Waar heb je je bij neergelegd; mee verzoend? Waar voel je je opstandigheid en creativiteit naar boven borrelen?

Ik lees/las graag interviews met vragen als: Wat heeft het leven je tot nu toe geleerd? Wat zijn waardevolle zaken voor je op gebied van kunst en cultuur? Welke wetenschappers, filosofen, kunstenaars, schrijvers komen dagelijks bij je op bezoek? Wie of wat heeft je meer over je eigenheid, je kwaliteiten, je valkuilen laten zien?

Ik spreek graag met jongeren uit andere culturen. Jongeren met enige intellectuele bagage, met zicht op overeenkomsten en verschillen tussen erfelijkheid, tijdsgewricht en omstandigheden. Die gesprekken bevestigen me in mijn eigenheid. Soms schuif ik op. Niet vaak.

Ik hoor tijdens die gesprekken meer overeenkomsten dan verschillen.

Mijn suggesties zijn deels overgenomen. Deels heb ik ze zelf uitgevoerd, zoals de films op YouTube met mijn korte en langere verhalen. Het houdt me niet meer bezig. Laat iedereen doen wat hij of zij kan. Maar ik laat het onmogelijke niet rusten. Ik blijf grenzen verkennen. En: *Al wie met mij mee wil gaan, die moet mijn manieren verstaan.*

De Prijs zette me aan tot de *Kroniek 2015*. Ook wat financiën aangaat. Het prijzengeld (€ 10.000) heb ik vooral aan boeken besteed. Al praat een beetje schrijver nooit over geld.

De erkenning heeft me vrijer gemaakt. Onafhankelijker van lezers. Speelser.

Voorspellen is moeilijk, vooral als het over de toekomst gaat. – Om een cliché te gebruiken. – Ik volg de *Weg*. Na de Prijs en na Goof Petreaus *Kroniek 2015* meldt zich een vervolg. Ik laat me verrassen.

Peat, Forests, Heather and

Pandya Prakash

Goof Petreaus, Kroniek 2015. by Gerard Stout.
Ter Verpoozing, 680 pp., \$ 45.00 Hard cover.

Drenthe is a small province in the northern part of the Netherlands. It is not only small in size (2,680 km²) but in population as well. In 1815 the number of inhabitants in this area – that still had the name *Landschap* (Land) instead of *Provincie* (province) – was about 45,000. Two hundred years later (2015) around 490,000 people live in this area. Meppel (32,000) in the south east of the province is the only place with city rights, though Assen (67,000) and Emmen (57,000) are bigger in size. The eastern part of the province was a natural barrier of marsh that attracted labor from the east (later Germany), south (province of Overijssel: across the river IJssel), and west (Frisia). So it is hard to tell who are the real Drent, all having their roots abroad.

Literacy was low, specially among workers digging peat. There was poverty, abuse of liquor, violence, suspiciousness and ignorance about the rest of the world. Vincent van Gogh once visited the province. He resided in a hotel in Nieuw Amsterdam (New Amsterdam), still a village (7,000 inh.) along the same canal as Van Gogh depicted in one of his paintings.

In 200 years a slow but consistent change has taken place in what was known as d' Olde Laandschap, the Ancient Land. The biggest changes took place after World War II. Finally the world entered the province and made people see that there was more than white people, staunch religion, poverty, peat, sheep, heather and poor sandy soils.

Since the 1950's the distinction between Zanddrent (people living on poor sandy soils in the mid of the province) and the Veendrent (people along the German border and struggling to exploit peat) became less distinct. Though in the minds of the older generation it is still clear, simply by mentioning the surname, who is from the sand or from the peat. The same distinction is evident as far as religion is concerned. The Zanddrent belonging to the Dutch reformed church and the Veendrent mainly from Roman Catholic origin. Though the percentage of non believers has always been quite high in this province. In 2015 less than 20% belonged to a christian church and the number of moslms amounted to a few hundred, if at all. Nature is the 'god' of the older generation.

Due to the isolated position in previous ages, it took days to reach Drenthe starting in Amsterdam, where it takes less than two hours these days, and due to the low number of inhabitants, d'Olde Laandschap was hardly under the rules of the government. The people in Drenthe took care of themselves as far as relations between families and villages was concerned. Local justice was the rule. Being mild and quiet people there were seldom serious quarrels. Life depended on the life of neighbors (naobers in the local dialect). Life was fair while everyone helped each other to survive in a more or less pleasant way. Part of this assistance was obligatory (naoberplicht). When a neighbor died, the neighbors next door took care of washing the corpse and arranging the funeral. Some subjects of discussion were avoided. Not talking about religion meant no quarrels.

Poverty, an isolated position, hardly any (higher) education, strict

Heather in Drenthe (NL) at

rules of religion (for some), few if any newspapers condemned the Drent to each other. Quite a number emigrated to the New World (U.S.A and Canada) during the ecomic crisis (1930) and later on in the 60'ties to Brazil, Australia and New Zealand. The daring and ambitious people left.

Looking back into history it can be seen that in the 18th century there has been a gradual change in the Drents society. In the 19th century these changes got momentum. Roads, railways, telephone, newspapers improved communication. The national government overruled the local justice, though some folkloristic remains can occasionally be found. (Mocking and harrasing new citizens during New Years Eve).

During the sixties there was a revival and modernization of literature in Drents dialect. Novels and poems about cosy village life and the joy of togetherness in a *l6s hoes* (a one room house, sometimes cattle included) became outdated. Novels, short stories and poems followed changes that took place in Dutch literature twenty years earlier. (De vijftigers, Poets of the Fifties). After the uproar (reuring in Drents dialect) of the sixties, and later a more or less quiet period followed in the literary scene. Consolidation of literature in Drents dialect (a Lower Saxon variety) took place in a province where less and less people spoke the dialect and even less took the effort to read a novel, short story or novel in the local language. Illiteracy is still high (15%). The dialect started fading away.

In the 21st century this fading of Drents dialect got momentum, due to internet, social media and the impact of the use of English in public life. A look at advertisements in newspapers, posters in shops, and commercials on television, shows the impact of globalization on native languages. Drents is disappearing and Dutch is changing as well, though it may take another fifty years for development of a new variety of Dutch-English, or English-Dutch.

These changes are not new. Novels of 100 years ago use grammar, vocabulary and syntax that is increasingly unfamiliar.

the Identity of the Drent

Sivasthananparanathan

the Noordsche Veld near Peest.

These changes in written (and spoken) language are reflected in social life. There still is a form of *naoberplicht*. Remnants of this social cohesion can still be found in d' Olde Laandschap, but what once was a *dire* (voluntary) plight changed into forced labor. Children go and live far away from their parent to loosen themselves from social conventions and explore their own lives. The asset of taking care turned into a burden.

Quarrels in families are not uncommon. Children do not allow their parents to see their grandchildren. Families are disturbed by fundamental disagreement over social rules, upbringing, religion, (homo)sexuality. These dissidences are not exclusive for Drenthe. These frictions are partly due to the inheritance of the closed society Drenthe once was. As people say: "Sitting on each others lip," is not good for peaceful coexistence.

In his experimental novel *Goof Petreaus, Kroniek 2015* the Drents author Gerard Stout (Erica, 1950) describes the outcome of the changes in d' Olde Laandschap. His chronicle reflects on these changes in a contemporary setting.

Goof Petreaus is structured along the months of 2015 and the events that took place in that year. The main character – Goof Petreaus, the alter ego of the writer – is involved in several programs concerning Drents dialect and survival of local languages. Slowly this struggle for conservation of dialect shifts to conservation of one's own identity. Who am I? becomes the main question. How did society and moreover, how did the landscape influence my floating identity?

To answer these questions, or at least giving it a try, the novel is split in four parallel tracks. Each track can be read independently of the other tracks, but at wish a change can be made every month.

In the first track Goof Petreaus and his wife Mette discuss at the kitchen table and in the bedroom the events of the day. Mette is more or less a guide. She prevents too strong reactions of an easily frightened man full of temperament and kindness.

The second track is the scene of twelve apostles. Six white men, and six women, mainly colored and born outside the borders of the province. These women bring new ideas and new points of view in the village of Ondermaten. Ondermaten that can be translated as Under measure. Too short. Not fully grown.

The third track is mainly the domain of Wolf Herbers and his wife Gina. They are the owners of the grand café *de Eenhoorn* (Unicorn) where the apostles meet. The third track shows family life at the intersection of generations. Who is the biological father of Wolf? Did his father (orthodox reformed) commit suicide or? Who is the father of the child of the bisexual *moslima*? The *moslima* being one of the colored members of the apostles.

Typical for the old Drenthe is the competition in guessing the weight of birth of a newborn. The local butcher offers the price. The same weight in steaks, sausages and minced meat for the winner.

Four tracks and twelve months separated by full spread photo's of nature in the Onlanden. A nature reserve and water storage area in the north of Drenthe. The changes during the seasons show the changed characters of the people and emphasizes the influence of nature on the identity of the inhabitants.

Conservation of nature and restoring tracks of rivers seems an attempt to conserve the identity of the Drent. Nature, peat, forests, and heather contributed to the identity of the Drent. Mild, friendly, low level of ambition, easily satisfied, wait-and-see mentality, not aggressive, slow adaptation of new insights. Nature can be restored, but as an archaic Drents expression says: *Achteraf kiek ie een koe in de kont*. If you look backwards, you see a cows ass. A call not to look back to where you came from.

It took Goof Petreaus ten months to find out that there is no longer a common identity. Not in Drenthe and not in the rest of the surrounding world. There only is a personal identity as a composition of multiple identities.

The author decided not to exploit the *Sackgasse* (Cul-de-sac; blind alley). He moved to short stories in which he 'eliminated' all the apostles in a 'Last Supper'. These short stories and the biographies of the apostles do not need the cementing talks in and around *de Eenhoorn*. These short stories are fine in themselves.

It is in these short stories that the writer excels. Bizar, hidden violence, sometimes erotomanic, associative, philosophical, humorous. He forces the reader to start thinking and determine his or her own point of view. He admits that he is inspired by greater writers. In a *legenda* he adds a monthly list of books he read and he mentions events that made him write this novel.

The book offers a register so the reader can select a topic to explore. Philosophy of Alfred North Whitehead and quantum mechanics (in a novel) is discussed. The pages can be found at a glance.

Goof Petreaus is for slow reading.

□

The author read nearly twenty of the biographies and short stories in voice over. On YouTube the stories can be listened to while watching nature in Drenthe through the seasons.

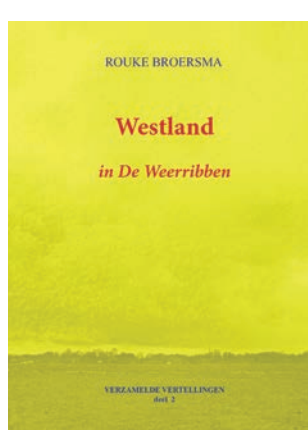
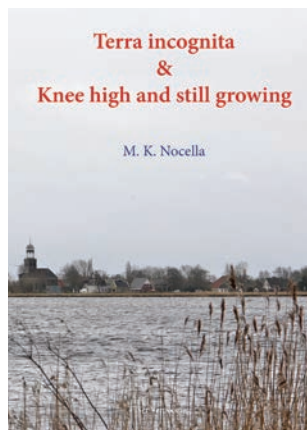
Uitgeverij

Tientallen jaren geef ik boeken uit. Veel van eigen hand. Steeds meer van andere auteurs. Een liefhebberij. Ter Verpoozing. Tegen geringe vergoeding en goede gesprekken maak ik manuscripten drukbaar. Bijna iedereen kan zelf een boek uitgeven tegen zeer geringe kosten. Wie een net pdf kan maken heeft niemand meer nodig om een boek (en een tijdschrift) te laten drukken. De enige "hobbel" voor sommigen is publiciteit en verkoop. Voor veel van mijn schrijvers is verkoop een bijzaak. Zij en ik steken weinig kostbare tijd in marketing. Het boek, daar gaat het om. De ziel en zaligheid in de kast, op de plank, in de tas en in de handen van familie en vrienden. De eeuwigheid is verzekerd door een exemplaar in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag en door een eeuwigdurend ISBN.

Op deze pagina titelbladen van enkele uitgaven.

Auteurs: Jan Borkent, Rouke Broersma, Sjouke B. Dekker, Victor Cate, Carl Djerassi, 40 jaar Drents Schildersgenootschap, Jan B. F. N. Engberts, Gerry Gaasendam & Pieter Sijpersma, Meta Geerts, Theo de Jong, Piet Kodde, Martin Koster, Eric van Oosterhout, Ivor Osgerby Bishop, Marloes Otten e.a., Ton Peters, M. J. van Raalte, Jean Claude Rwibasira, Chrétien Schouteten, Margriet Steringa, Wim Stoppelenburg, John Tolsma, Fred Visser, John Vorenkamp.

Poze

Particulier literair tijdschrift van Gerard Stout.

In 2016 verschijnen 10 nummers van Poze. Korte verhalen, een enkel gedicht, beeldende kunst, gebruikskunst, opinies.

Bekostiging: Ter Verpoozing.

Circulatie: Landelijk en regionale kranten en media. Diverse literaire tijdschriften. Nieuwsgierige en erudiete belangstellenden. Na verschijnen van de papieren uitgave is Poze gratis te downloaden op mijn website.

Wie mij inhoudelijk, opbouwend en doordacht commentaar geeft, (email) ontvangt het volgende papieren nummer zonder kosten.

Alle teksten en foto's zijn van Gerard Stout, tenzij anders aangegeven.

Ik ben heel blij met de bijdragen van Anna Dijk, Han Dijk, Piet Kodde, Ivor Osgerby Bishop, Steef Steeneken.

Foto's: Gerard Stout, archief Piet Kodde (Peizer Dorpskerk), archief Steef Steeneken.

ISSN 2468-340X
www.gerardstout.nl
gerardstout@kpnmail.nl

